

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Бахур Наталія Василівна

УДК 328:354

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Роль парламентаризму в становленні демократичних держав та його
інституційний розвиток в сучасній Україні
Публічне управління та адміністрування
281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ Н.В. Бахур

Науковий керівник Серняк Олег Ігорович, к.держ.упр., доцент

Допущено до захисту
В.о.завідувача кафедри,
д.держ.упр., професор

_____ І.П. Лопушинський

Рецензент
доцент кафедри ПУА,
к.ю.н., доцент

_____ О.В. Білоцький

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ - 2023

АНОТАЦІЯ

Бахур Н.В. Роль парламентаризму в становленні демократичних держав та його інституційний розвиток в сучасній Україні. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2024.

У дослідженні висвітлено суть ролі парламентаризму в становленні демократичних держав та його інституційний розвиток в сучасній Україні. Розкрито основні напрямки та шляхи удосконалення структури та діяльності парламенту, посилення інституційної спроможності Верховної Ради України як фактор демократичного розвитку парламентаризму.

Проведено аналіз формування парламентаризму в демократичних країнах та Україні, досліджено механізм реалізації функції влади, потребу у вдосконаленні владних процесів в контексті європейського вибору держави, розкрито принципи захисту конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану, як ознаки сучасного парламентаризму України.

Матеріали роботи будуть корисними для удосконалення діяльності Верховної Ради України, при розробці проектів нормативно-правових актів, а також можуть бути використані у процесі здійснення законодавчої діяльності українського парламенту.

Ключові слова: парламентаризм, правова держава, феномен парламентської «монобільшості», український парламентаризм, інституційна спроможність.

ANNOTATION

Bakhur N.V. The role of parliamentarism in the formation of democratic states and its institutional development in modern Ukraine. – Manuscript.

Master's thesis in specialty 281 «Public Administration». – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2024.

The study highlights the essence of the role of parliamentarism in the formation of democratic states and its institutional development in modern Ukraine. The main directions and ways of improving the structure and activity of the parliament, strengthening the institutional capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine as a factor in the democratic development of parliamentarism are revealed.

The analysis of the formation of parliamentarism in democratic countries and Ukraine was carried out, the mechanism of the implementation of the function of power, the need for improvement of power processes in the context of the European choice of state, the principles of protection of constitutional rights and human freedoms in the conditions of martial law were revealed, as signs of modern parliamentarism in Ukraine.

The materials of the work will be useful for improving the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine, in the development of projects of normative legal acts, and can also be used in the process of implementing the legislative activities of the Ukrainian Parliament.

Key words: parliamentarism, the rule of law, the phenomenon of parliamentary «monomajority», Ukrainian parliamentarism, institutional capacity.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ У ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ.....	8
1.1 Федералізм та його прояв у країнах Західної Європи (на прикладі Німеччини та Швейцарії).....	8
1.2 Реформування законодавства про вибори в Австро-Угорщині на початку ХХ ст.	11
1.3 Представницьке правління в умовах новітніх цивілізаційних викликів...	16
1.4 Парламентаризм і правова держава: проблеми співвідношення дефініцій.....	20
РОЗДІЛ 2 ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	24
2.1 Український парламентаризм: процес становлення та розвитку...	24
2.2 Парламентарна незалежність як основа сучасного парламентаризму...	28
2.3 Феномен парламентської «монобільшості» у Верховній Раді України (політико-правові аспекти).....	33
2.4 Законодавча діяльність українського парламенту: зміни в системі законодавства з початком війни.....	37
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	42
3.1 Розвиток електронного парламентаризму на шляху до євроінтеграції українського суспільства.....	42
3.2 Захист конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану як ознака сучасного парламентаризму України.....	45
3.3 Посилення інституційної спроможності Верховної Ради України як фактор демократичного розвитку парламентаризму.....	49
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми. Парламентаризм як суспільне явище і як форма парламентського правління є вагомим надбанням цивілізації. Непересічне значення парламентаризму полягає в тому, що він безпосередньо пов'язаний із запровадженням представницької влади та з ідеєю верховенства парламенту в системі влади, яка зумовлюється принципами представницької демократії, народного суверенітету, паритету прав людини і держави. Від рівня наукового осмислення генези парламентаризму, його природи, сучасного стану, впровадження у практику діяльності держави залежить ступінь демократизації суспільства. Це визначає високу актуальність дослідження зазначеної теми.

Ідея парламентаризму сягає своїми витокami давніх часів, найпростіших форм представницького правління. Предтечами представницького правління у Київській державі були віче, боярська рада, феодальні з'їзди, які багато в чому були подібними до відповідних аналогів допарламентських інституцій країн Європи.

Зі становленням незалежної Української держави у 1990 р. розпочинається формування парламенту – Верховної Ради України – на демократичних засадах. Відновлення правової природи парламентаризму, встановлення відповідності діяльності парламенту його функціям та повноваженням як інституту народовладдя зумовили необхідність активного дослідження зазначених питань. Відсутність стійких традицій парламентської діяльності вимагає ретельного вивчення досягнень зарубіжного парламентаризму і введення новацій, що відповідають національним традиціям. Набуває особливого значення уважне критичне теоретико-правове осмислення функціональної діяльності Верховної Ради, підтримання позитивного досвіду, врахування недоліків, виправлення помилок у роботі всіх її структурних елементів.

Наявна нагальна потреба у багатоплановому і комплексному дослідженні теоретичних і організаційно-правових проблем становлення, функціонування і розвитку українського парламентаризму. Це зумовлює необхідність вивчення генези парламентаризму як явища і як інституту влади, етапів еволюції

парламентаризму в Україні, прогресивних світових і європейських моделей організації державної влади залежно від місця і ролі парламенту в системі органів державної влади. Важливим є теоретико-правовий аналіз соціального призначення українського парламенту на новітньому етапі розвитку нашого суспільства, уточнення місця і ролі парламенту в конституційній системі влади в Україні.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Незважаючи на велику кількість публікацій у цій сфері, потребують наукового узагальнення рекомендації та пропозиції щодо реформування парламентської діяльності: вдосконалення системи виборів до Верховної Ради України, визначення структури українського парламенту, його функцій (особливо контрольної), поліпшення процедур їх реалізації, уточнення форм і процедур діяльності її органів.

Мета і завдання дослідження. *Метою магістерської роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад впливу парламентаризму на становлення демократичних держав і розроблення шляхів інституційного розвитку парламентаризму в сучасній Україні.*

Відповідно до поставленої мети зроблена спроба розв'язати наступні завдання:

- простежити еволюцію становлення та розвитку парламентаризму в історії світової та української політичної думки;
- проаналізувати парламентарну незалежність та феномен парламентської «монобільшості» як окремі етапи розвитку парламенту в Україні;
- дослідити аспекти демократичного розвитку парламентаризму в умовах сучасності.

Об'єкт дослідження – процес становлення та розвитку парламентаризму в демократичних країнах.

Предметом дослідження є роль парламентаризму в становленні демократичних держав та інституційний розвиток парламентаризму в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою магістерської роботи є як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. При побудові дослідження

авторка роботи спиралася на діалектичну методологію дослідження та дедуктивний метод викладення матеріалу, тобто будувала дослідження шляхом руху від загального до часткового, що дає розвивати тему дослідження від загальних рис парламентаризму до специфічних, притаманних для парламенту кожної окремої країни.

Новизна отриманих результатів полягає в комплексному аналізі становлення та розвитку парламентаризму в демократичних державах, в дослідженні особливостей функціонування Верховної Ради України в умовах монобільшості та воєнного стану, а також у виокремленні перспектив інституційного розвитку законодавчої гілки влади в Україні в контексті євроінтеграції та продовження повномасштабної війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, розроблені авторкою і запропоновані у магістерській роботі, можуть бути використані органами державної влади для удосконалення поточного функціонування й подальшого інституційного розвитку Верховної Ради України.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів (одиннадцяти підрозділів), висновків та списку використаних джерел, який налічує 82 джерела як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Загальний обсяг роботи складає 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ У ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

1.1 Федералізм та його прояв у країнах Західної Європи (на прикладі Німеччини та Швейцарії).

За сучасних умов та можливих трансформаційних процесів у державній владі України після перемоги у російсько-українській війні постане питання розбудови держави та пошуку шляхів її «реанімування» на всіх рівнях. Тому, гадаю, слушним та необхідним завданням академічної спільноти України має стати аналіз форм правлінь успішних країн та їх децентралізованого досвіду організації державного управління. Відтак, завданням цієї маленької «розвідки» є прагнення дослідити та порівняти державо-устрій найбільш розвинутих країн Західної Європи, а саме Німеччини та Швейцарії.

Обидві є федераціями за конституцією. Спробуємо розібратися в обох, на перший погляд, однакових системах, «винайти» переваги та недоліки кожної з них, а також наважитися в прогнозах щодо майбутньої перспективи державної політики України.

Передовсім, дуже коротко та лаконічно, звертаючись до енциклопедичних джерел¹, потрібно дати пояснення федералізму, його традицій та поширення на мапі Європи. Саме визначення «федералізм» є достатньо «сивим» та сягає до витоків Римської імперії. Пізніше риси федералізму можна розпізнати в Магдебургському праві.

Теоретично федералізм як сучасний принцип конституційного права був заснований Монтеск'є і Прудоном у Франції в епоху Просвітництва. Монтеск'є бачив федералізм як форму поділу влади, яка обмежувала б абсолютистську центральну владу на додаток до поділу на законодавчу, виконавчу та судову². Ця модель стала доволі популярною на різних континентах одночасно.

---

¹ Föderalismus. Режим доступу : <https://de.wikipedia.org/wiki/F%C3%B6deralismus>

² André Thieme: Der Föderalismusbegriff im Wandel der Zeiten – eine Annäherung. In: Michael Richter, Thomas Schaarschmidt, Mike Schmeitzner (Hrsg.): Länder, Gaue und Bezirke. Mitteldeutschland im 20. Jahrhundert. Erste Auflage. Mitteldeutscher Verlag, Dresden 2007, S. 16 f

На початку новочасного державотворення Німеччина (населення 84 млн, площа 357.588 км²)³ перебувала в «ножицях» між партикуляризмом, з одного боку, та унітаризмом, з іншого. Конституція Німецького союзу, створеного в 1815 році, Німецької імперії, Веймарської республіки та Федеративної Республіки Німеччини має певні ознаки федералізму, хоча спостерігаються й постійні «сповзання» до унітаризму.

На законодавчому рівні федералізм у ФРН є державним структурним принципом згідно зі статтею 20 Основного закону і, таким чином, фундаментальною частиною політичної системи⁴. Державні завдання розподіляються між федеральним урядом і окремими землями таким чином, що обидва політичні рівні самі відповідають за певні (визначені конституцією) завдання. Автономія держав-членів у федеративній системі виражається в тому, що члени федерації мають власну легітимність, права та компетенцію. Кожна федеральна земля (у складі Німеччини їх 16) має власну державну конституцію (конституційну автономію) і відповідно незалежні політичні інститути виконавчої, судової та законодавчої влади⁵.

Члени федеративної держави (в нашому випадку землі), відмовляються від свого державного суверенітету, але зберігають свою державність як регіональні органи влади. Держава в цілому (федеральний уряд) вирішує всі питання єдності. Члени федерального об'єднання мають право на самовизначення у сферах своєї компетенції (освіта, поліція тощо).

Державний федералізм лежить у сфері напруги між обов'язками держави в цілому та державами-членами, так що постійно спостерігаються маятникові рухи як в сторону більшої централізації, так і більшої децентралізації.

Історія державотворення в Німеччині пройшла різні етапи, але ознаки федералізму та децентралізації можна спостерігати протягом останніх 200 років. Цю традицію було порушено під час соціал-націоналістичної «чуми», яка призвела до поразки колись могутнього Рейху та розпаду його на зони впливу

---

³ Deutschland. Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/Deutschland>

⁴ Arthur Benz, Der moderne Staat. Grundlagen der politologischen Analyse, Oldenbourg, München 2001, S. 107

⁵ Thomas Bernauer: Einführung in die Politikwissenschaft. 4., durchgesehene Auflage. Baden-Baden 2018, ISBN 978-3-8487-4872-3

союзників, які і вирішили подальшу долю Німеччини: східна частина перебуваючи під впливом СРСР, «сповідувала» централізовану однопартійну систему. Західна, на противагу, обрала шлях демократії та децентралізації, та як результат були створені 11 федеральних земель, контроль над якими мали Франція, Великобританія та США, кожний з яких мав свій досвід та своє поняття про державо-устрій.

Після падіння Берлінської стіни (1989) об'єднання Німеччини стало неминучим. Перевага західного сусіда (ФРН) була очевидна в усіх сферах життєдіяльності, що пояснювалось більш вдалою моделлю держави, та, як наслідок, більш продуктивним суспільством⁶.

З 1990 року вся Німеччина стає на шлях децентралізації влади та федерального упорядкування. Проте, протягом всього періоду після об'єднання, ФРН тяжіє намаганнями «скотитися» до переваги центрального над локальним, що на нашу думку спричиняє парламентська більшість з колишніх «Parteigenossen» та їхніх послідовників (звідси і традиційна політика тісних стосунків з росією та нерішучість в підтримці України на початку війни 2022 р.).

Розглянемо Швейцарію (Schweizerische Eidgenossenschaft)⁷, яка відома своєю успішністю, високим рівнем життя та привабливими соціальними програмами. Федералізму та розподілу на кантони (26) вона (Швейцарія) не «зрадить» ніколи. Адміністрування від держави до кантонів, від кантонів до комун за умови маленької площі та нечисленного населення (8,6 Millionen Menschen auf knapp 41300 км²) може виглядати доволі сумнівним проектом. Однак успішність у Європі та на світовому ринку є вирішальними чинниками для збереження не лише географічного розподілу, але й мовної ідентифікації кожного регіону: Confédération suisse (französisch), Confederazione Svizzera (italienisch), Confederaziunsvizra (rätoromanisch), Confoederatio Helvetica (CH) deutsch).

Основна ідея полягає в тому, щоб передати відповідальність меншим структурам, де наближеність до нужденних є більшою: від федерального уряду до кантонів, від кантонів до муніципалітетів. В ідеалі це веде до законів і

⁶ Jürg Marcel Tiefenthal: «Vielfalt in der Einheit» am Ende? Aktuelle Herausforderungen des schweizerischen Föderalismus. EIZ, Zürich 2021

⁷ Schweiz. Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/Schweiz>

нормативних актів, адаптованих до місцевих потреб, що, з одного боку, сприяє їх прийняттю, а з іншого боку має призвести до плідної конкуренції між кантонами та муніципалітетами за нижчі податки, ефективніше державне управління та інші переваги розташування⁸. Однак, порівняно з централізованою державою, яка передбачає однаково ефективно організовані структури, це збільшує урядові та адміністративні зусилля, відмінності в правових системах призводять до додаткових витрат для громадян і компаній і ускладнюють зміну місця проживання (наприклад, зміну школи система, що регулюється кантоном).

За свою буремну 1000-річну історію Швейцарія зазнала різних державних та адміністративних трансформацій: від Римської імперії, через королівство і до республіки. Свій сучасний державо-устрій Швейцарія набула з 19-го століття⁹, за цей час були прийняті 2 конституції (1874, 1999), які поклали початок формуванню держави у статусі федерації.

Отже, порівнюючи дві держави (ФРН та Швейцарію), дві системи правління та суспільство, можна дійти висновків: модель центральної влади, яку мала східна Німеччина до 1990 року наклала відбиток на подальший розвиток об'єднаної ФРН та формування її політичних еліт. На противагу Німеччині, Швейцарія, яка мала довший шлях до побудови моделі федералізму, дотримується децентралізації та адміністративної самостійності на засадах повної довіри та невторчання у справи територіально-адміністративних одиниць.

1.2 Реформування законодавства про вибори в Австро-Угорщині на початку XX ст.

Інститут виборів як один з інститутів безпосередньо демократії еволюціонував на українських теренах не одне століття і в не простих умовах. Однак і донині не втрачають гостроти полемічні дискусії навколо нього, навіть

⁸ . Peter Josika: Ein Europa der Regionen – Was die Schweiz kann, kann auch Europa (Memento vom 6. November 2014 im Internet Archive), IL-Verlag, Basel 2014, ISBN 978-3-906240-10-7 – S. 45

⁹ Wyrsch-Ineichen, Paul: Die Schwyzer Truppen im Büsinger-Handel 1849 von 1985 in Mitteilungen des historischen Vereins des Kantons Schwyz, doi:10.5169/seals-165537#99, - S.165

до протистояння, між різними політичними блоками українського парламенту та за його межами. У сучасного спостерігача може скластися враження, що така вкрай складна ситуація є винятковою в історії еволюції інституту виборів на українських теренах. Насправді ж, запекла політична боротьба за місця в парламенті, якої ми ніколи не бачили в радянські часи, мала місце ще в ХІХ столітті. Отже, спостерігаючи за розвитком сучасних баталій доречно було б пригадати окремі сторінки з історії виборів на Україні в дорадянський період.

Надання наприкінці 1860-х років Галичині фактичного статусу польської автономії розставило нові акценти щодо розуміння завдань сейму, який відтоді реалізовував польську програму «органічної праці». Але аналіз практики виборів в Австро-Угорщині показав наявність фактів грубого порушення конституційних прав громадян у сфері виборчого процесу, що примушувало владу до відповідної реакції. Особливо показовими для влади стали наслідки злочинної діяльності окремих кандидатів у депутати Галицького сейму в період виборчої компанії 1897 року.

Для порівняння з сучасними випадками порушень законів на виборах можна навести декілька яскравих прикладів. За свідченнями очевидців, «Виборчі зловживання починалися звичайно з того, що старости в повітах і війти по селах не оголошували час проведення правиборів. Так, Мостиський повітовий староста Петруський публічно заявив, що селяни хоча б і на голову стали не довідаються про час правиборів. Золочівський повітовий староста Родер провів у Зборові правибори тоді, коли всі ще спали. В Борткові цей же староста виставив виборця І. Бикара за двері і двічі вдарив його по обличчю. В с. Передмістя Бучацького повіту, правибори проводив комісар Бідерман. Кандидатами у виборці були війт Д. Логуш і радикал О. Табачук. Перший дістав 2, а другий 14 голосів, але це аж ніяк не перешкодило оголосити обраним війта»¹⁰. Таких прикладів порушення законодавства держави на виборах 1897 р. було безліч.

---

¹⁰ Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Львів: Тріада плюс, 2002. – с. 43-45

Однак з початком ХХ ст. австрійський уряд не міг залишатись офіційно байдужим до такого роду проблем. Під тиском постійної критики та звинувачень громадських організацій в злочинній бездіяльності 26 січня 1907 р. парламент Австрії видав Закон «Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів в державі». Його переклав і видав у 1911 р. у Чернівцях О. Луцький на замовлення українського політичного товариства «Руська Рада»¹¹.

Закон складався з трьох розділів: 1) «Постанови для охорони свободи виборів»; 2) «Про охорону свободи зборів»; 3) «Кінцеві постанови та 20 параграфів». Він став одним із перших нормативно-правових актів щодо визначення злочинів, пов'язаних з виборчим процесом в Австро-Угорщині.

Названий закон передбачав кримінальну відповідальність за такі злочини: 1) підкуп виборців; 2) прилюдне пригощання виборців стравами та напоями; 3) примушення до невиконання обов'язку голосувати, чи голосувати неналежним чином; 4) поширення неправдивої інформації на виборах; 5) фальсифікація виборів; 6) гальмування виборів; 7) неналежне виконання виборчого права; 8) псування виборчих документів; 9) порушення таємниці виборів; 10) погрози кандидатам в депутати; 11) скоєння проти кандидатів у депутати протиправних дій; 12) неповага до виборчої комісії чи скоєння проти неї протиправних дій.

Покарання за ці злочини були різними. Домінуючим серед них став «суворий арешт» на термін від одного тижня до шести місяців. За пригощання виборців у шинках чи інших публічних місцях стягувався грошовий штраф від 10 до 20 крон (параграф 4), а за незаконну участь у виборах штраф міг сягати 200 крон (параграф 16). Цікаво, що у разі доведення факту хабара (його дачі або прийняття) під час виборів винну особу чекало ув'язнення, а вилучений хабар передавався до «фонду убогих громади» (параграф 3).

Доцільно нагадати, що у кримінальному кодексі Австрії 1852 р. ще не існувало розділу про злочини проти виборчих прав громадян. Однак певні посилання на кодекс там можна побачити. У параграфі 13 «Виборча комісія» укладачі Закону зробили пряме посилання на параграф 101 кримінального

---

¹¹ Закон Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів та Закон про виборчий примус / перекл. О. Луцького. Чернівці: Вид-во політич. тов-ва «Руська Рада», 1911 – с. 13-22

кодексу Австрії: «Комісаря виборчого, членів комісії виборчої та її письмоводця треба уважати урядниками в поняттю параграфа 101 карного закону, а виконуючи свій уряд, користуються вони охороною, яку признає карний закон особам начальства».

Осудження громадянина за проступки, визначені в параграфах 3, 5, 7, 8 і 10 Закону, тягло за собою позбавлення винної особи активного та пасивного права вибору на шість років. При цьому визначити факт провини громадянина та винести йому вирок мав право лише суд. Слід також зауважити, що депутати Державної Ради і сеймів володіли імунітетом. Це положення було прописано в імперському законі від 3 жовтня 1861 року.

Однак під час проведення виборів держава стикалася і з іншими проблемами, наприклад, низькою явкою виборців. Як не парадоксально це звучить, але зазначена проблема виникла ще наприкінці XIX століття. Тут передусім слід сказати, що активне виборче право громадян в Австро-Угорщині розглядалося скоріше як почесний громадянський обов'язок. Але чому ж від нього так часто ухилялися в Галицькому краї та на Буковині?

На це питання неможливо дати однозначну відповідь. По-перше, кожні вибори мали свої особливості та проводилися не в однакових умовах. Так, наприклад, виборча компанія до Державної Ради Австрії 1901 р. виявила факт низької довіри та розчарування в її діяльності серед громадян держави. Від цього органу вже не чекали плідної роботи, тому і кількість виборців значно скоротилась.

Дехто із заляканих виборців просто боявся прийти на виборчу дільницю. Подекуди спрацьовували різноманітні махінації з датою або часом проведення виборів. Але здебільшого виборці просто не вірили в реальну можливість організації належного порядку виборів та в гарантії своєї безпеки. І хоча після реформування виборчого законодавства у 1907р. активізація виборців значно зросла, вона мало коли перевищувала 60% від загальної кількості виборців.

Також слід звернути увагу на парадоксальну ситуацію, яка склалася навколо виборів депутатів до крайових сеймів. Там вони здійснювалися за застарілими крайовими законами, тобто зберігалась куріальна система – суттєві

привілеї за крупними землевласниками та за великими власниками нерухомого майна. Цей факт призводив до посилення конфронтації між різними верствами населення на місцях. Зрештою, з 1908 р. під тиском різних політичних партій почалось розроблення нових виборчих законів.

Так, 16 жовтня 1909 р. депутати Буковинського сейму ухвалили законопроект про виборчу сеймову реформу. 26 травня 1910 р. Закон про новий виборчий сеймовий порядок і Закон про зміну крайової конституції були санкціоновані цісарем. В основу нового виборчого порядку було покладено національне представництво, впровадження національних виборчих округів¹². Вибори до крайових сеймів за новим виборчим законом відбулися лише у 1911 році. І хоча новий виборчий закон теж не був досконалим, він певним чином демократизував виборчу систему і збільшив кількість українців у крайових сеймах Галичини та Буковини.

Реформуючи законодавство про вибори до крайових сеймів на прохання Буковинського сейму, 11 лютого 1911 р. цісар схвалив спеціальний додаток – Закон про впровадження виборчого примусу при виборах до державної ради, до сейму і при громадських виборах¹³. Для активізації виборців у Буковинському краї законом передбачалась адміністративна відповідальність за нездійснення свого громадянського обов'язку – активного голосування. Отже, всі повноправні виборці були зобов'язані особисто брати участь у голосуванні. За неявку без поважних причин винна особа мала сплати штраф від 1 до 50 крон. Схожі заходи практикувались і в інших регіонах Австро-Угорщини.

Підбиваючи підсумки слід зауважити, що процес еволюції виборчого права в Австро-Угорській монархії розпочався значно раніше, ніж у російській імперії. Багатонаціональна Австро-Угорщина намагалась упорядкувати систему вищих і крайових органів влади таким чином, щоб не лише задовольнити інтереси пануючих верств населення, а й відшукати оптимальний рецепт громадянської злагоди. В умовах надзвичайно нестабільної зовнішньо-

---

¹² Никифорак М. Правові засади Буковинської національної злагоди 1910 р. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2004. Вип. 39. с. 139

¹³ Закон Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів та Закон про виборчий примус / перекл. О. Луцького. Чернівці: Вид-во політич. тов-ва «Руська Рада», 1911 – с. 7-12

політичної та внутрідержавної ситуації саме злагода була найбільш потрібною для усіх громадян держави.

На досягнення цього спрямовувалась більшість запропонованих австрійським урядом буржуазно-демократичних реформ, серед яких реформа виборчого права була однією з найбільш проблемних і водночас дієвих. Наведена вище її характеристика показує, що реформа здійснювалась поетапно та суттєво гальмувалась представниками крупних капіталів і значними землевласниками. Проголошений урядом курс на зрівняння в правах усіх громадян імперії зустрічав опір на місцях з боку місцевої еліти. Для українського населення це мало важкі наслідки: його права на рівність серед інших націй розглядались переважно крізь призму ідеологічних уявлень місцевої еліти – поляків у Галичині та румунів у Буковині. Отже, розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австрії та Австро-Угорщини, відбувався не лише в боротьбі за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

Слід зазначити ще одну важливу деталь: вже на початку ХХ ст. окремі політичні та громадські діячі почали відзначати, що у проблемах, наявних у громадському житті Австро-Угорщини, винні не стільки недосконалі закони про вибори, скільки фактична відсутність відповідальності обраних депутатів перед своїми виборцями. Опиняючись при владі, вони досить часто керувалися власними економічними інтересами.

1.3 Представницьке правління в умовах новітніх цивілізаційних викликів

Представницьке правління – широке за змістом поняття, яке охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії як законодавчого органу (парламенту) так і місцевих представницьких органів з інститутами виконавчої та судової гілок влади, і систему взаємодії держави та суспільства. Представницьке правління є невід’ємною складовою демократичного суспільства в якому влада обирається населенням. Основу представницького правління складають: принцип розподілу влади; визнання головної ролі законодавчої влади; суверенітет народу; загальне виборче право;

політичне панування найбільш популярних партій тощо. Та вагома політична практика свідчить що наявність усіх цих складових не є гарантом ні влади народу ні свободи людини. На цій підставі Ф.А. Гаєк робить умотивований висновок: «І чи слід дивуватися, що існуючі представницькі асамблеї, переконані в тому, що все, ними вирішуване, обов'язково є справедливим, перестали навіть розглядати в конкретних випадках, чи це справді так?»¹⁴.

Мислитель прозірливо ставить під сумнів формальне дотримання «демократичних» процедур, у випадку втрати ними свого сенсу – гарантування свободи людини. Вказує на основну причину такої небезпеки – відстороненість громадян від суспільної сфери, впровадження у свідомість думки – за нас думають. Та немає жодних підстав покладатися і на пряму демократію – вибори та референдуми. Людина доволі часто недостатньо зважено вирішує питання власної долі, тож тим менш вірогідно, що вона прагне перебрати на себе більш складні проблеми колективного співжиття. Без набуття людиною не лише правового статусу громадянина, але й внутрішньої потреби до самостійного буття, функціонування демократії, яка толерує свободу особи, навряд чи буде розважливою пряма демократія. «Можливо, те, що ми бачили, як мільйони голосували за повну залежність від тирана, змусило наше покоління зрозуміти, що обирати уряд – не обов'язково означає гарантувати волю»¹⁵.

По суті, правову і демократичну державу неможливо створити без яскравих постатей, свідомих своїх прав і свобод, і згідних за них боротися. Такі ідеї співпадають із застереженнями Д.С. Міля, що з маленькими людьми неможливо здійснити нічого насправді великого і що «машинерія, на вдосконалення якої вона пожертвувала всім, не може дати Державі абсолютно нічого, бо їй бракуватиме життєвої сили, що її були вирішили позбутися заради того, щоб краще працювала вся машина»¹⁶.

Сучасна дійсність ще більше посилює цивілізаційні напруги, породжує надзвичайно складне переплетення викликів. Особливо виразно себе виявляє

---

¹⁴ Гаєк Фрідріх А. Істинний смисл демократичного ідеалу. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип, 2005. с. 432-434

¹⁵ Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів: Літопис, 2002. с. 22

¹⁶ Міл Д.С. Про свободу: Есе: пер. з англ. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. с. 128

технологічний (інформаційний), який багато в чому детермінує інші – екологічні, соціально-економічні, морально-етичні, культурні, міграційні тощо.

Зокрема, до технологічного виклику, та породжуваних ним політичних і правових наслідків, привернув увагу Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля», яка опублікована ще у 1980 р., де автор досить реалістично змальовує картину глобального інформаційного наступу. «Руйнуючи наші сім'ї, розхитуючи нашу економіку, паралізуючи нашу політичну систему, розбиваючи наші цінності, Третя хвиля зачіпає кожного. Вона змінює всі співвідношення сил, привілеї й прерогативи сьогodнішньої еліти, чиє становище стало вкрай хитке, і створює тло, на якому завтра відбуватимуться визначальні битви. Багато в цивілізації, що народжується, суперечить старій традиції індустріальної цивілізації. Вона є водночас високотехнічною й антиіндустріальною»¹⁷.

Для подолання породжених Третьою хвилею труднощів він запропонував власний проєкт змін політичного характеру. «Чим швидше ми почнемо створювати альтернативні політичні інституції, оперті на три принципи, – владу меншин, напівпряму демократію, поділ рішень, тим кращими будуть наші можливості для мирного переходу»¹⁸.

Не ведучи розгорнутої полеміки, все ж висловимо застереження щодо найдемократичніших проєктів соціально-політичних перетворень, які є витвором окремих інтелектуалів і не передбачають альтернатив. Інструментальний варіант реформування радше ускладнить процес реалізації свободи особи, бо суспільству пропонується узаконення фрагментарності, своєрідне, інформатизоване повернення в трайбалізм, де особа буде замкнена в своїй меншині, де рішення приймає плем'я.

Отож навряд чи людина зможе активно обстоювати своє право на індивідуальність. Напевно незвично говорити про охоронницький характер пропозицій Е. Тоффлера та подібних футурологічних ідей, та він постає наслідком ідеї неминучості прогресу у людську свідомість, відповідно до якої історія має жорстко детермінований вектор розвитку і глобалізація багатьма

---

¹⁷ Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. с. 20

¹⁸ Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. с. 391

механічно сприймається як важлива вузлова станція (а може, і кінцева?) на цьому шляху. Ігноруються доволі очевидні попередження (історико-практичні та теоретичні), щодо саморуйнівних наслідків будь-яких планів раціональної конструкції «світлого майбутнього», особливо коли цей конструктивізм набуває ознак «науковості», але ігнорує людину, її здатність і право самостійно робити вибір. Тому надмірно оптимістичне чи то байдуже сприйняття руйнування усталених морально-етичних та культурних інститутів насправді не є слухною відповіддю на цивілізаційний виклик, а рухом за течією подій, лише їх фіксацією. Чому йдеться передусім про цивілізаційний виклик для Заходу? Напевне, враховуючи характеристики, які йому дають дослідники: «Європейське суспільство було індивідуалістичним від самого початку, на дуже ранній стадії розвитку. Саме індивіди, а не їх сім'ї або родинні групи могли ухвалювати важливі рішення про шлюб, власність та інші особисті справи. Індивідуалізм у сім'ї є основою решти індивідуалізмів. Людина не чекала поки держава задекларує юридичні права за індивідами й використовує всю вагу примусової влади для того, аби примусити до дотримання цих прав. Держава формувалася радше на вершині суспільств, у яких індивідам вже належала свобода соціальних зобов'язань перед ріднею. У Європі соціальний розвиток передував політичному»¹⁹. Людська свобода отримала простір для ширшого втілення і менше вбачала у державі носія істини. Радше розглядаючи її як інструмент для забезпечення своєї свободи.

Та сучасна дійсність знову спонукає уважніше переглянути вже здається усталені ідеї, зокрема, переконаність у стабільності доктрини природних прав людини. Вона підважується щонайменше з двох сторін – інституційної, в основі якої перебуває погляд Б. Спінози: «Але, оскільки ми показали, що природне праву визначається тільки могутністю кожного, то, отже ... право звичайно, він утримує тільки доти, доки він зберігатиме цю могуть, здатність здійснювати все, що він хоче»²⁰. Такий підхід Б. Спінози до свободи людини фактично її

---

¹⁹ Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. 2-ге вид. Київ: Наш формат, 2019. с. 254-255

²⁰ Спіноза Б. Богословсько-політичний трактат / пер. з лат. В. Литвинова; вст. слово В. Литвинова. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. с. 170–171

обмежує і навіть заперечує. Особа опиняється в залежності від сили, власної чи чужої. Не заперечуємо вагомості цього чинника, але його абсолютизація означає повернення людини в епоху варварства, навіть якщо суспільство технологічно буде постіндустріальним. Б. Спіноза свідомо чи несвідомо не визнає здатності людини до самостійності, тобто до свободи, вважає, що її поведінка перш за все визначається зовнішніми, механічними впливами. Особливо із урахуванням тих технологічних можливостей для контролю за поведінкою індивіда, що отримує влада завдяки сучасній інформатизації.

І з іншого боку – впровадженню ідеї абсолютної свободи. Особа, звільнена від моральних табу, звільнена і від цінностей свободи, бо вони накладають величезну кількість обмежень на людину і владу, обмежуючи їх свавілля, для гарантування особі інструментарію формування власної ідентичності та реалізації індивідуальності. Намагання звільнити людину від «репресивної» дії цінностей, табу, совісті, моралі в підсумку повертає людину у тваринний стан або створює умови для ліквідації її свободи, бо свободою як тривалістю, може володіти тільки суб'єкт, спроможний усвідомлено діяти як персонально так і в межах спільноти, спираючись не на агресивність і силу виключно, а й застосовуючи духовний світ, як свій так і інших, для перетворення соціального середовища та інтелектуальної і культурної сфер в напрямку зростаючої безпеки, взаємодії і самореалізації як особистості.

1.4 Парламентаризм і правова держава: проблеми співвідношення дефініцій

Пошук ідеальних форм устрою держави здійснюється ще з давніх-давен. Однак на сьогодні практично загальноприйнятим є визнання цінності ідей правової держави і парламентаризму. Ці концепції активно підтримуються міжнародним співтовариством і є основою конституціоналізму в багатьох країнах. При цьому «правова держава» і «парламентаризм» - складні юридичні категорії, які розглядаються в контексті наукових теорій, ціннісних орієнтирів, політико-правових інститутів, світоглядних установок, управлінських процесів і принципів устрою держави.

Творення правової держави зумовлено прагненням людей до побудови вільного суспільства, спробою контролювати діяльність органів центральної влади. Так, довготривале перебування України у складі радянського союзу зумовило побудову соціуму, який мирився з насильством з боку державного апарату. Саме тому формування правової української держави є дуже важливим чинником для її повноцінного розвитку як складової частини Європи²¹.

Правовій державі приписуються такі ознаки як верховенство права і закону; поділ влади на законодавчу, судову та виконавчу; визнання прав людини та наявність механізму їх реалізації; незалежність суду; пріоритет міжнародного права над внутрішньо-національним; політичний плюралізм.

Окремі дослідники позначають і інші характеристики правової держави: заборона надавати зворотну силу законам, що погіршують становище людини, раціональність при здійсненні державної влади, конституціоналізм, ефективність системи правоохоронних органів. Серед умов створення правової держави називають наявність громадянського суспільства, широкого прошарку «середнього класу», особливої правосвідомості, заснованої на повазі до закону, тощо²².

Досить часто парламентаризм визначається як особлива система організації державної влади, заснована на провідній ролі парламенту з метою утвердження та розвитку відносин соціальної справедливості та правопорядку. Вразливим місцем у подібних визначеннях є вказівка на «провідну» роль парламенту, що може викликати асоціацію з деяким домінуванням парламенту над іншими гілками влади.

Проте функціонування в державі інституту парламенту не є прямим свідченням існування парламентаризму в цій країні. Автори та розробники курсу «Парламентаризм та парламентська діяльність» спираються на визначенні парламентаризму, як «широке за змістом поняття, яке охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової гілок влади, і

---

²¹ Маменко Б. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Передумови, ознаки і шляхи формування правової держави. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/18.pdf

²² Єщенко М. Г. Основні поняття й ознаки правової держави. Режим доступу: http://lsej.org.ua/2_2020/19.pdf

систему взаємодії держави і суспільства»²³. А тому попереднє твердження є цілком справедливим. Явище парламентаризму передбачає ключову роль парламенту в державній політиці, але не виключну.

Звісно ж буде доцільним, узагальнивши наявні у юридичній літературі погляди, окреслити такі кваліфікуючі ознаки парламентаризму з позицій відмежування його від елементів форми держави і неприпустимості буквального розуміння «верховенства парламенту»: 1) верховенство закону; 2) поділ влади з чітко визначеними та реальними повноваженнями парламенту; 3) участь парламенту у формуванні органів виконавчої, судової та інших гілок влади; 4) підзвітність виконавчої гілки влади парламенту; 5) особливий статус депутата з вільним мандатом та відповідальністю перед законом; 6) багатопартійність, право на політичну опозицію та забезпечення зв'язку населення з механізмом держави; 7) незалежність судової влади та її взаємодія із законодавчою та виконавчою владою для забезпечення балансу державно-правового устрою²⁴.

Як бачимо, багато ознак правової держави перетинаються з ознаками демократії та парламентаризму, що дозволяє говорити про близькість цих термінів. Така ознака парламентаризму, як верховенство закону, безпосередньо перегукується з ідеєю правової державності. Обидві конструкції припускають обов'язкове дотримання законів як нормативних правових актів, що приймаються парламентом (або в результаті прямого волевиявлення народу) з найважливіших питань життєдіяльності суспільства і держави, а також мають пріоритет над усіма підзаконними актами.

При всій своїй схожості категорії правової держави і парламентаризму все ж таки різні. І кожна з них має свою практичну значимість. Зокрема, термін «парламентаризм» покликаний характеризувати роль парламенту у механізмі держави. Він важливий не стільки для розроблених концепцій демократії та правової держави, скільки для характеристики парламенту в рамках конституційного права. Парламентаризм покликаний мінімізувати потенційну

---

²³ Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: навч. посібник. Харків: Право, 2007. с. 15

²⁴ Дубинський О.Ю., Ломжець Ю.В. Розвиток теорії парламентаризму в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці. Науковий журнал «Юридика». Випуск 2. Режим доступу: <http://www.juridica.od.ua/index.php/juridica/article/view/9/7>

загрозу узурпації влади з боку виконавчих органів. Концепція парламентаризму дозволяє зрозуміти, через які юридичні механізми можна забезпечити реальність і ефективність реалізації повноважень парламентом, орієнтує законодавця у визначенні правильного напрямку регулювання правового становища представницьких установ в країні. У тому числі може допомогти у вирішенні практико-орієнтованих питань вибору виборчої системи, оптимізації повноважень законодавчих органів, формування відносин між депутатами та виборцями, визначення внутрішніх правил функціонування парламенту²⁵.

Сутність концепції правової держави, на наш погляд, зводяться до двох принципових моментів. По-перше, правова держава покликана відобразити значущість формально-юридичної ролі закону, тобто підпорядкувати встановленим нормам права не тільки всіх громадян, але і сам державний апарат, виключити свавілля. «Управління не через «команду», а за допомогою закону відрізняє правову державу від тоталітарного і авторитарного режимів. По-друге, теорія правової держави закликає виключити зайве волюнтаристське сприйняття закону з позиції позитивізму: правова держава передбачає не просто підпорядкування законам, а правовим, тобто справедливим та правильним законам.

Таким чином, правова держава і парламентаризм на сьогодні є значущими теоретичними конструкціями і як принципи сприйняті в конституціях багатьох держав. При цьому ознаки правої держави перетинаються з особливостями парламентаризму. І це неминуче, оскільки, на наше глибоке переконання, правова держава не може існувати без парламентаризму, так само як і парламентаризм – без визнання верховенства права. При цьому вважаємо доволі спрощеним підхід щодо сутнісного та змістового ототожнення парламентаризму з тією чи іншою формою правління або державним (політичним) режимом. На нашу думку, парламентаризм є ціннісною основою, функціонально-телеологічною домінантою та результатом демократичної організації суспільно-політичного життя, формою реалізації принципів народного представництва, ідеологічного плюралізму, поділу влади та верховенства права.

---

²⁵ Батанов О.В. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. Правова держава. Вип. 33. Київ: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2022. с. 286

РОЗДІЛ 2

ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1 Український парламентаризм: процес становлення та розвитку

Сьогодні перед Україною стоїть завдання щодо подальшого розвитку демократичних інститутів і формування громадянського суспільства та правової держави. У цьому контексті актуалізуються питання оцінки рівня розвитку українського парламентаризму, що розглядається як один із ефективних інструментів підвищення політичної активності та відповідальності громадян.

У сучасних умовах історія української держави, інститутів влади, законодавчих традицій є затребуваними та актуальними як з наукової, так і з суспільної точки зору. Саме тому особливої уваги заслуговує традиція парламентських інститутів. Адже парламентаризм свідчить про приналежність України до європейської традиції державотворення, демократичних тенденцій, ідеології ліберального типу та прихильності принципам народності.

Питання про витоки та розвиток українського парламентаризму є досить дискусійним. Історія українського парламентаризму багатогранна та різноманітна, проте у вітчизняній історико-правовій традиції її початок береться виключно з радянських часів, що є історично неправильним.

Парламентаризм – це визначена в конституції та інших законах і відповідним чином трансформована у практичну площину організація влади в державі і суспільстві, при якій парламент, побудований на демократичних засадах, володіє юридичним статусом і реальними повноваженнями представницького, законодавчого, контрольного й установчого характеру в бюджетно-фінансовій і зовнішньополітичній сферах і своєю активною діяльністю виступає гарантом захисту інтересів як більшості, так і меншості громадян країни²⁶.

---

²⁶ Погорелова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Т. 65. С. 31–37

Деякі українські науковці пропонують вважати початком українського парламентаризму 1990 рік, коли було прийнято «Декларацію про державний суверенітет»²⁷.

Для української правової та державної традиції існування інститутів парламентаризму є історичним і традиційним. З часів Київської Русі у державній практиці було закріплено створення представницьких органів влади з широкими повноваженнями. Проте класична система парламентаризму була запроваджена в другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, що входили до складу імперії Габсбургів.

Класичним законодавчим органом влади, який володів усіма парламентськими атрибутами, був Галицький крайовий сейм, створений 1861 р. в результаті конституційних реформ в імперії Габсбургів²⁸.

Відповідно до конституційного закону від 20 жовтня 1860 р., так званім «жовтневим патентом», оголошувалося встановлення конституційного ладу, скликався парламент та крайовий сейм²⁹.

26 лютого 1861 р. імператор санкціонував видання нового патенту, а з огляду на те, що попередній патент вважався конституційним законом і не підлягав відхиленню, «лютневому патенту» було надано статус остаточної редакції «жовтневого патента»³⁰.

Відповідно до цих законопроектів було скликано провінційні сейми, які мали представництво у Державній Раді у Відні. Правову основу функціонування Галицького сейму визначали два додатки: Крайовий статут та Сеймова виборча ординація.

У виборчому законодавстві зазначалося, що населення, яке мало право голосу, ділилося на чотири курії, і обирали 140 депутатів із 150³¹.

До 1914 р. кількісний склад Галицького сейму збільшувався кілька разів. Однак, незважаючи на половинчастий характер конституційних перетворень,

---

²⁷ Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: підручник. Київ: Право, 2007. с. 134

²⁸ Погорелова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Т. 65. с. 31–37

²⁹ Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: підручник. Київ: Право, 2007. с. 146

³⁰ Історія Українського парламентаризму: підручник. Дніпро: Голос, 2010. с. 416

³¹ Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: підручник. Київ: Право, 2007. с. 152-155

вони сприяли політизації національних рухів, а сейми стали центрами політичного життя в провінціях імперії Габсбургів³².

Галичина, в якій компактно проживали українці та поляки, стала місцем постійних міжнаціональних протистоянь, які після 1861 р. перейшли до стін сейму³³.

Повноваження сейму були дуже обмеженими. Головними у його законодавчої діяльності були дрібні господарські відносини. Дебати щодо затвердження крайового бюджету завжди характеризувалися напруженим польсько-українським протистоянням. В області місцевого самоврядування сейм здійснював вищий нагляд за адміністративними органами повітів, міст та сіл³⁴.

До обов'язків крайового сейму входило:

- побудова та утримання крайових доріг;
- будівництво приміщень для державних установ;
- утримання казарм, в'язниць тощо.

Початок роботи кожної сеймової каденції починався із затвердження мандатів депутатів. Характерним явищем другої половини XIX ст. було голосування виборців за імператора, а не за кандидата. Причиною цього було те, що віра в імператора перевищувала розуміння практичної необхідності політичної діяльності. Оскільки законодавство не регламентувало чіткості такої процедури, частішими були численні дискусії³⁵.

Важливою сферою сеймової політики були щорічні звернення до імператора, так звані «адреси». Політично склалася традиція, відповідно до якої імператор напередодні нової каденції звертався до крайових сеймів. Депутати готували відповідь, у якій висловлювали свої вимоги до корони чи підтверджували лояльність³⁶.

Ще одним найдавнішим інститутом народовладдя на території України вважають «віче» Київської Держави. Однак, воно ніколи не мало функції

³² Погорелова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Т. 65. с. 31–37

³³ Історія Українського парламентаризму : підручник. Дніпро : Голос, 2010. с. 457

³⁴ Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні : підручник. Київ: Право, 2007. с. 164

³⁵ Історія Українського парламентаризму : підручник. Дніпро : Голос, 2010. с. 498, 500

³⁶ Погорелова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Т. 65. с. 31–37.

народного представництва. Участь у його роботі вважалось правом усього вільного населення чоловічої статі без спеціальної процедури їх обрання³⁷.

Не менше важливим етапом українського парламентаризму є період існування Запорізької Січі та Держави Війська Запорозького, адже саме тоді було створено вищий орган влади на Запорізькій Січі – загальну військову раду, а також Генеральну Раду, яка мала традиційні функції парламентів XVII ст.³⁸

Крім того, революційними подіями в Європі протягом 1848-1849 рр. було призведено до значних парламентських та конституційних зрушень в Австрійській імперії засновано двопалатний представницький орган рейхстаг, у якому українське населення представляли майже 40 депутатів, а також 2 травня 1948 р. у Львові було засновано Головну Руську Раду, яка виконувала функції органу громадського самоврядування³⁹.

Варто зазначити, що надзвичайно вагомим етапом формування парламентаризму в Україні стала діяльність Української Центральної Ради (УЦР). Саме вона стала першим національним законодавчим та представницьким органом державної влади на території України протягом березня 1917 по квітень 1918 р.⁴⁰.

Кульмінацією періоду формування парламентаризму можемо назвати період незалежності України. Центральне місце в системі публічного управління в незалежній Україні посідає Верховна Рада України – вищий представницький та законодавчий орган управління.

Протягом періоду незалежності України було дев'ять скликань (1991-2019 рр.). В результаті позачергових виборів, у 2019 році, була сформована Верховна Рада України IX скликання.

Новий парламент характеризується низкою рис, які робили його відмінним від попередніх: - відсутність депутатської недоторканості; - молодий склад парламенту; - наявність у переважній більшості депутатів вищої освіти за різними спеціальностями; - наявність «монобільшості», сформованої фракцією

³⁷ Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні : підручник. Київ: Право, 2007. с. 178

³⁸ Історія Українського парламентаризму : підручник. Дніпро : Голос, 2010. с. 602

³⁹ . Погорелова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Т. 65. с. 31–37

⁴⁰ Історія Українського парламентаризму : підручник. Дніпро : Голос, 2010. с. 627

«Слуга народу»; - значне оновлення депутатського корпусу – 80,4%; - більше представництво жінок - більше 20%; - зменшення кількості представників великих бізнес-структур, збільшення кількості представників громадських організацій, мистецтва, культури, засобів масової інформації тощо⁴¹.

Отже, розвиток українського парламентаризму пройшов низку етапів. Від часів Київської Русі до сьогодні відбуваються зміни та вдосконалення парламентаризму, які мають наслідки на сьогоднішній день. Ми впевнено можемо назвати Україну країною з чітко окресленими ознаками парламентаризму. Крім того, Верховна Рада України також має всі традиційні ознаки парламенту та відповідає вимогам європейської конституційної спадщини.

2.2 Парламентарна незалежність як основа сучасного парламентаризму

Парламентарна незалежність як вимога сучасного парламентаризму є чи не однією з найскладніших, позаяк передбачає декілька аспектів: це незалежність від інших гілок влади відповідно до теорії розподілу влади, та водночас гарантії діяльності парламентарів.

Стосовно першого аспекту, то незалежність походить від принципу розподілу влади, що є засадою конституційної держави. У своїй суті принцип розподілу влади означає наявність механізму стримувань і противаги, що забезпечує ефективне функціонування влади трьома гілками влади. Однак значна частина науковців (Ю. Барабаш, В. Гошовська, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун) концепцію парламентаризму пов'язує із верховенством парламенту, що впливає з їхнього розуміння сутності парламентаризму загалом.

Ці позиції є характерними для держав з насамперед парламентською формою правління та стійкою конституційною традицією конституціоналізму, наприклад, Великої Британії. У свій час англійський вчений-правник А. Дайсі також відзначав положення парламенту як особливе в системі державного устрою⁴².

⁴¹ Суслowa I., Флурі Ф., Бадрак В. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи: підручник. Женева – Київ : Мова-Сервіс, 2017. 56 с.

⁴² Дайсі О.В. Основи державного: введення у вивчення англійської конституції. Режим доступу: <https://lib.vsu.by/xmlui/handle/123456789/6329>

Вірною є позиція О.М. Бандурка, В.А. Греченко, що верховенство не означає і не повинно означати повновладдя законодавчих органів, оскільки є сутнісні та політико-юридичні обмеження цієї влади⁴³. М. Росенко також наголошує, що «парламент – це перший серед рівних державних інститутів»⁴⁴. Питання межі незалежності парламенту є особливо актуальним сьогодні, коли парламентаризм набуває рис так званої системи кабінету або міністеріалізму.

Про верховенство парламенту можна вести мову лише з позиції основної ролі в системі органів державної влади у законодавчій сфері та винятковій компетенції – втілювати волю народу шляхом прийняття законів. Конституція України визначає єдиний законодавчий орган – Верховну Раду України. Водночас змішана форма державного правління ускладнює взаємини між парламентом, урядом та президентом. Тому, характеризуючи незалежність парламенту як вимогу побудови парламентаризму, варто наголосити також й про взаємодію інституцій трьох гілок влади, а головне – парламенту та уряду. Саме така взаємодія визначає якість парламентаризму.

Другий аспект пов'язаний із певним конституційно-правовим статусом представників – парламентарів. Конституційно-правовий статус парламентаря включає низку елементів, серед яких права й обов'язки, гарантії діяльності та підстави припинення повноважень тощо. Зміст правового статусу депутата законодавчого органу державної влади найбільш яскраво проявляється у принципах, основних ідеях, керівних началах організації та діяльності депутатів парламенту.

Розглянемо принципи конституційно-правового статусу депутата на прикладі України. Окрім загальних (народовладдя та гласність, законності тощо), правовий статус народного депутата України передбачає спеціальні принципи, серед яких рівноправність депутатів; несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності (ч. 2 ст. 78 Конституції України); виконання народним депутатом України своїх повноважень на постійній основі

---

⁴³ Бандурка О. М., Греченко В. А. Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 304 с.

⁴⁴ Росенко М. І. Щодо питань становлення парламентаризму. Демократичне врядування. Науковий вісник ЛРІДУ НАДУ Режим доступу: <http://lviv.academi.com/visnik3/index.html>

(ч. 1 ст. 78 Конституції України); депутатська недоторканість (ст. 80 Конституції України); вільний депутатський мандат⁴⁵.

Слід зупинитись на принципах статусу парламентарів, які забезпечують його незалежність, зокрема: депутатська недоторканість, вільний мандат. Питання депутатської недоторканості є чи не одним із найпопулярніших в Україні. В суспільстві точаться жваві дискусії щодо обсягу депутатської недоторканості, хоча наука в цьому аспекті давно вже дала відповідь.

У правничій науці визначається, що депутатська недоторканність як основна гарантія недоторканності повноважень народного депутата України об'єднує індемнітет (невідповідальність) та імунітет парламентаріїв. Чинна Конституція України (редакція станом на 1.10.2019 року – авт.) у статті 80 закріплює депутатський імунітет та індемнітет. Однак 3 вересня 2019 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» (№ 27-IX), який набув чинності з 1 січня 2020 року. Вказаним актом обсяг депутатської недоторканості було обмежено.

Депутатська недоторканість є особливим елементом захисту парламентаря, на що неодноразово звертали увагу експерти Венеційської комісії, підкреслюючи, що депутатська недоторканість є частиною європейської конституційної традиції (п.7 Звіту)⁴⁶.

Так, у Висновку щодо недоторканності народних депутатів України на Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів)» вказується про застереження з приводу скасування депутатського імунітету. Комісія підкреслює, що «у країнах, в яких все ще не укріпилося верховенство права, може існувати справжня причина побоюватися того, що уряд намагатиметься неправдиво звинувачувати політичних опонентів та що суди піддаватимуться політичному тиску» (п. 15 Висновку). З огляду на це, скасування імунітету

⁴⁵ Конституція України від 28.06.1996 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2_%D1%80

⁴⁶ Report on the scope and lifting of parliamentary immunities adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session (Venice, 21-22 March 2014) / Venice Commission. Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)011-e)

повинно супроводжуватись наявністю інших механізмів захисту парламентарів. Таку ж позицію Комісія висловлює й в іншому Висновку щодо України, зазначаючи «щоб запобігти можливості політично мотивованих звинувачень або арештів, можна передбачити інші процесуальні гарантії» (п. 19 Висновку)⁴⁷.

Натомість в Україні скасування депутатської недоторканності мало фрагментарний характер, оскільки відповідні зміни процесуального характеру щодо механізму притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності не прийнято парламентом. Так, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України й надалі містить норми-гарантії депутатської недоторканності⁴⁸.

Другий елемент вимоги незалежності парламентаря – вільний мандат. Традиційно вчені-конституціоналісти, характеризуючи питання мандату, виокремлюють його різний зміст. До прикладу, Г. Задорожня розглядає мандат як документ, який засвідчує легітимність повноважень, В. Кравченко – розглядає крізь значення публічної функції, О. Радченко щодо депутатського мандату виділяє саме його представницьку функцію. Тому, доцільно звернутись стосовно цього питання до правових позицій Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України неодноразово підкреслював особливу правову природу депутатського мандату. До прикладу, у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови, Судом визначається, що мандатом володіють лише виборні органи і це зумовлено представницьким характером цих органів; у справі про депутатську недоторканність Суд робить висновок, що народний депутат України отримує депутатський мандат внаслідок волевиявлення виборців⁴⁹.

---

⁴⁷ CDL-AD(2015) 013-e Opinion on draft constitutional amendments on the immunity of Members of Parliament and judges of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 103rd plenary session (Venice, 19-20 June 2015) / Venice Commission. Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)013-e)

⁴⁸ Report on the scope and lifting of parliamentary immunities adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session (Venice, 21-22 March 2014) / Venice Commission. Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2014\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2014)011-e)

⁴⁹ Росенко М. І. Щодо питань становлення парламентаризму. Демократичне врядування. Науковий вісник ЛПІДУ НАДУ. URL: <http://lviv.academi.com/visnik3/index.html>

Взагалі прийнято вирізняти два типи мандату: вільний та імперативний. Елементами мандату, які характеризують його тип, є підстави припинення повноважень парламентаря. Наявність інституту відкликання представника свідчить про його імперативний характер, однак Європейська комісія «За демократію через право» у своїй практиці визначає, що саме вільний депутатський мандат є демократичною засадою з точки зору теорії та практики парламентаризму в державі. В науковій літературі вільний мандат народного представника розглядається як ключовий принцип парламентаризму. Так, через існування вільного мандата депутат здійснює представництво всього українського народу та не залежить від конкретних виборців чи однопартійців.

Щодо України, то Основним Законом держави передбачено норму – дострокове припинення повноважень члена парламенту в разі невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії або виходу народного депутата із складу такої фракції, внесену Законом України «Про внесення змін до Конституції України» №2222-15 від 8 грудня 2004 року. Європейська комісія «За демократію через право» гостро розкритикувала цю норму ще у 2003 році, вважаючи це втручанням в незалежність депутата⁵⁰. Венеційська комісія зазначила, що таке положення не сприяє розвитку демократії, а з метою досягнення партійної дисципліни повинні бути використані інші механізми впливу на народного представника.

Слід зауважити, що в основі сучасного парламентаризму лежить концепція обмеженого правління, яка повинна відповідати певними вимогам європейської конституційної спадщини, а саме: 1) легітимність законодавчого органу; 2) парламентарна незалежність; 3) баланс політичних сил в парламенті та наявність опозиції; 4) підзвітне правління. Разом із тим зрозумілим є те, що низка питань теоретичного і практичного характеру недостатньо вивчені та вимагають зусиль не тільки теоретико-правового, але й законодавчого характеру.

---

⁵⁰ CDL-AD(2015) 013-e Opinion on draft constitutional amendments on the immunity of Members of Parliament and judges of Ukraine, adopted by the Venice Commission at its 103rd plenary session (Venice, 19-20 June 2015) / Venice Commission. Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)013-e)

2.3 Феномен парламентської «монобільшості» у Верховній Раді України (політико-правові аспекти)

Майже два десятиліття тому назад в політико-правовий обіг України було введено поняття «коаліції депутатських фракцій», визначено порядок її формування та надано їй безпрецедентних (як за змістом, так і за обсягом) конституційних повноважень⁵¹. В своєрідній «ейфорії» передчуття політичного оновлення країни, появи «нової» України («України без Кучми», без «червоних директорів», старих радянських догм в державному управлінні і т. д. і т. п.), мало хто міг тоді передбачити «долю» цих конституційних новел, а головне - наслідків їхньої реалізації для політичного розвитку країни загалом. Про те, вже дуже скоро буденними стануть багатоденні парламентські «коаліціади», постійні «підкилимні» домовленості щодо створення коаліції депутатських фракцій, кардинально протилежні в короткому часі рішення Конституційного Суду України в частині розуміння самої процедури формування коаліції депутатських фракцій⁵² тощо. Тоді ж «появився» на світ і конституційний припис про те, що «депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України», має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України (ч.10 ст.83 Основного Закону держави в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р.).

Конституційне положення про те, що «депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України», має права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України» (ч.10 ст.83)⁵³ більше десяти років, в силу об'єктивних причин, не могла бути реалізованою на практиці. При цьому, часами здавалося, що вона так і залишиться «мертво народженим» плодом політичної фантазії вітчизняних політиків «пізньокучмівської» доби з

⁵¹ Про внесення змін до Конституції України. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 2, ст.44.

⁵² 2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text>;

⁵³ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

усіма її економічними вадами та політичними гримасами (масовим розкраданням державного та громадського майна під виглядом т.з. приватизації, виникнення олігархів та олігархічної системи управління, утвердження політичних партій т. зв. «вождиського» типу, посилення економічної залежності від росії тощо).

Конституційний припис ч.10 ст. 83 Основного Закону іноді нагадував таку собі «театральну рушницю», яка чомусь висить на «стіні» (серед декорацій) театральної вистави. Однак, як відомо за класикою театрального жанру, якщо на початку театральної вистави на стіні висить рушниця, то рано чи пізно, вона повинна вистрелити. Наша т. зв. «політична рушниця» (практична реалізація конституційного припису ч.10 ст. 83 Основного Закону в частині отримання депутатською фракцією у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України права коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України) «вистрілила» на чотирнадцятому році своєї «присутності» в конституційно-правовому полі України. Адже, в результаті дочасних парламентських виборів 2019 року політична сила чинного глави держави (партія «Слуга народу») отримавши переконливу більшість депутатських мандатів (242 – т. зв. «монобільшість»), набула одноосібно статусу коаліції депутатських фракцій та буквально відразу ж «вистрілила залпом» по тому ж таки Основному Законі держави – підтримала сім одночасних законопроектів про внесення змін до Конституції України. Всі ці законопроекти, будучи ініційованими Президентом України В. Зеленським у серпні-вересні 2019 р., негайно були підтримані позитивним голосування більшої частини від конституційного складу народних депутатів України⁵⁴. При цьому, «монобільшість» в цьому процесі менше всього цікавили норми Регламенту Верховної Ради України в частині дотримання відповідних процедур, забезпечення прав парламентської меншості, статусу опозиційних фракцій та окремих народних депутатів

---

⁵⁴ Стецюк Н. «Вересневі пропозиції» глави держави щодо внесення змін до Конституції України (між конституційним обов'язком і політичною доцільністю). Державотворення та право творення в контексті євроінтеграції: матеріали доповідей, диспутів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.) / Забзалюк Д.Є. (відповідальний за випуск), Яремчук В.Д. (укладач) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2019. С. 238-242.

України. Згодом будуть т. зв. «конвеєрні» голосування по багатьох інших законах (т. зв. робота «зеленого принтера»), часті зміни прем'єрів, міністрів, генеральних прокурорів, постійні скликання позачергових парламентських сесій, інші прояви вседозволеності та публічним відчуттям безкарності за відверте політичне хамство чи явне зловживання правом. Чого вартує тільки приклад внесення явно лобістських змін до закону «Про Конституційний Суд України» через використання процедури законодавчого удосконалення статусу «старост територіальних громад».

Протягом всього часу, від коли у Верховній Раді України існує т.зв. «монобільшість» яка перебрала на себе права коаліції депутатських фракцій, українське суспільство тільки й чує про її права, про її можливості та політичні інтереси. В той же самий час, про конституційні обов'язки, конституційні зобов'язання коаліції депутатських фракцій як парламентської більшості не говориться. Про те, отримавши «права коаліції депутатських фракцій», парламентська «монобільшість» автоматично мала б перебрати на себе і її конституційні обов'язки, а також всю повноту її політичної відповідальності за майбутнє України як держави суверенної, демократичної, соціальної та правової (ст.1 Конституції України), держави, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ч.2 ст.3 Конституції України), в якій влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч.1 ст.6 Конституції України), яка не тільки визнає, а й гарантує місцеве самоврядування (ст. 7 Конституції України), яка зобов'язана сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури (ст. 11 Конституції України) і т. д.⁵⁵.

Конституційний статус будь-якого політико-правового явища/утворення включає в себе не тільки використання наданих (гарантованих) Основним Законом держави прав та законних інтересів, а й добросовісне виконання ним своїх конституційних обов'язків та зобов'язань. При цьому, користування правами не повинно переходити межу добросовісно відношення до них та не може в жодному випадку мати ознаки зловживання правом. Натомість, виконання

---

⁵⁵ Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

конституційних обов'язків має бути систематичним та усвідомленим. В протилежному ж випадку, поява парламентської «монобільшості» може виглядати як випадковість, політичне непорозуміння, а ще гірше – як прояв антидержавної діяльності, чи відвертий колабораціонізм за умови сторонньої військової агресії. При цьому, не має значення, яку війну розв'язав проти нас і веде підступний ворог - класичну, чи гібридну, оскільки захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки був і залишається є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч.1 ст. 17 Конституції України).

Однією з вагомих причин не завжди політично витриманої/політкоректної «поведінки» у Верховній Раді України т. зв. парламентської «монобільшості», як видається, є певна недосконалість конституційного статусу депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України та яка набула права коаліції депутатських фракцій. Припис ч.10 ст. 83 Основного Закону держави варто доповнити словами «та виконує обов'язки» та викласти в наступній редакції – «депутатська фракція у Верховній Раді України, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України», має права та виконує обов'язки коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України».

Такий підхід в «удосконаленні» конституційного статусу «монобільшості», яка одноосібно стала «коаліцією депутатських фракцій», міг би закласти належну основу для запровадження системи політичної/конституційно-правової відповідальності «монобільшості», зокрема, у випадках відставки прем'єр-міністра чи всього уряду. Адже, неприпустимим загалом є «відправлення» у відставку прем'єр-міністра, міністрів чи Генерального прокурора без публічного заслуховування на засіданні парламенту їхніх звітів, а також без оцінки дій самого парламенту при їхньому попередньому призначенні. Мало того, у випадку відправлення у відставку прем'єр-міністра України, кандидатура якого була подана на призначення главі держави «монобільшістю», повинні наступати дочасні/дострокові парламентські вибори.

Раніше чи пізніше Україна у своєму конституційному розвитку прийде до «чистих» парламентських форм правління. Класична парламентська республіка видається найбільш вдалою формою державного правління для сучасної Української держави. Адже, саме така форма правління є сьогодні найбільш поширеною серед європейських країн протягом всієї другої половини ХХ-го та першої чверті ХІХ-го століть. Класична парламентська республіка відповідатиме назагал особливостям українського менталітету, тисячолітнім демократичним традиціям Українського народу та максимально допоможе в євроінтеграційних процесах нашої держави. Саме тому, надзвичайно важливим є дотримання вироблених століттями європейських стандартів парламентаризму. В той же самий час, треба бути свідомим тієї обставини, що перехід України до класичних форм парламентського правління стане можливим тільки після перемоги нашої держави у російсько-українській війні.

2.4 Законодавча діяльність українського парламенту: зміни в системі законодавства з початком війни

В умовах війни система законодавства певної країни зазнає особливих змін, які не властиві їй в умовах мирного часу. Майже увесь масив нормативно-правових актів спрямований на забезпечення посилення режиму дотримання правопорядку наскільки це можливо у такий неспокійний час та на ухвалення таких рішень, які якнайкраще сприятимуть посиленню заходів безпеки на території країни. Варто зазначити, що умови війни вимагають від представників органів влади, особливо від Верховної Ради України, приймати лише такі акти, які є справді актуальними, тобто не допускають відкладення. Відтепер в Україні усі нормативно-правові акти перейняли зовсім інше забарвлення, адже тепер саме вимоги воєнного часу диктують усі необхідні зміни до законодавства.

Проаналізувавши велику кількість Законів України варто згадати такі.

15 березня набув чинності Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», яким в Україні

передбачено кримінальну відповідальність за вчинення низки діянь, що сприяють збройній агресії на території України [1].

Отож, відтепер Кримінальний Кодекс України доповнено статтею 111-1 під назвою «Колабораційна діяльність», що передбачає відповідальність за:

- публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України;
- добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;
- здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України;
- передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням;
- добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади;
- організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором;
- добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах ⁵⁶.

21 березня 2022 року набув чинності Закон України від 15.03.2022 року №2121-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій», яким, зокрема, до осіб, які мають право на пенсії нарівні з військовослужбовцями строкової служби та членами їх сімей було приєднано «1) осіб з числа членів добровольчих формувань

---

⁵⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 15.03.2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

територіальних громад, 2) а також на членів сімей осіб, які входили до складу добровольчих формувань територіальних громад⁵⁷.

Також необхідно було законодавчо врегулювати питання про те, хто законних підставах належить до сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України; порядок надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України; підстави для надання особам даного статусу. Тому Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» був доповнений статтею 10-1 «Сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України»⁵⁸.

Україна запустила військову економіку та змінила податкову систему. Мета – допомогти українським підприємцям пережити війну та налагодити економічні ланцюжки. Верховна Рада України 15 березня 2022 року ухвалила Закон України №2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», який передбачає певні нововведення для бізнесу під час воєнного стану.

До таких нововведень можна віднести:

- компанії з оборотом до 10 млрд грн мають право перейти на спрощену систему оподаткування, як на третій групі фізична особа-підприємець (далі – ФОП). Замість ПДВ (20%) та податку на прибуток (18%) вони сплачуватимуть 2% з обороту;
- закон також допоможе і малим підприємцям. Наприклад, ФОПи мають право не сплачувати ЄСВ за мобілізованих співробітників і навіть можуть не сплачувати єдиного податку, якщо не отримують доходи;
- підприємства, які перебувають у місцях, де відбувались активні бойові дії мають право не сплачувати екологічний податок на час воєнного часу та рік після нього;

---

⁵⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» від 15.03.2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text>

⁵⁸ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 21.03.2022 р. Відомості Верховної Ради України, 1993, № 45, ст.425. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

– до завершення воєнного стану податкова не штрафуватиме підприємців за порушення закону, щодо застосування реєстраторів розрахункових операцій. Наприклад, не буде штрафів за невидачу чеків чи непрацюючу касу. Виняток: порушення під час продажу підакцизної продукції, наприклад, пального⁵⁹.

Також Верховна Рада України врегулювала питання щодо врегулювання трудових відносин під час воєнного стану на всіх підприємствах, установах, організаціях незалежно від форм власності. Відповідний Закон України був прийнятий 15 березня 2022 року. У цьому Законі прописано питання укладення трудового договору з метою оперативного залучення нових працівників. Роботодавці можуть укладати з новими працівниками строкові трудові договори на період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника. Також врегульовано питання переведення та зміна істотних умов праці. Зокрема, на період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди. Норми про 2-місячний строк попередження працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються. Крім того, роботодавець має право розірвати трудовий договір з працівником у зв'язку з ліквідацією підприємства, викликаного знищенням у результаті бойових дій усіх виробничих, організаційних потужностей або майна підприємства. Про таке звільнення працівник попереджається не пізніше ніж за 10 днів із виплатою вихідної допомоги в розмірі не менше середнього місячного заробітку. Також у Законі врегульовано питання надання відпусток, встановлення та облік часу роботи та часу відпочинку, залучення до роботи деяких категорій працівників, зокрема застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Крім того доповнено підстави зупинення дії трудового договору, а саме трудовий договір може зупинитися у зв'язку з військовою агресією проти України, що унеможливило виконання ним роботи.

---

⁵⁹ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

Відшкодування заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат працівникам на час зупинення дії трудового договору в повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію ⁶⁰.

Ще один важливий закон був прийнятий Верховною Радою України 19 березня 2022 року. Цей Закон врегульовує питання про створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, яким було внесено зміни до Земельного кодексу України, до Законів України «Про землеустрій», «Про оренду землі», «про державний земельний кадастр» та «про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Цим законом передбачено, що районні військові адміністрації можуть передавати в оренду строком до одного року державні та комунальні земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення сільськогосподарського виробництва, щодо яких встановлюються жорсткі обмеження у використанні. Договори оренди в цій ситуації укладатимуться лише на 1 рік в е-формі без проведення торгів і їх не можна буде поновлювати або укладати на новий строк. Право оренди землі, переданої в оренду військовою адміністрацією, не підлягатиме державній реєстрації ⁶¹.

Отже, система законодавства України поповнюється все новими нормативно-правовими актами, які так чи інакше впливають на життя українців, адже головною метою органів державної влади на даний момент є прийняття необхідних допоміжних для народу актів, які зможуть полегшити розуміння проходження та перебігу певних процесів під час війни, а також такі акти повинні забезпечувати підвищений рівень безпеки та правопорядку для громадян.

---

⁶⁰ Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. Відомості Верховної Ради України, 1993, №45, ст. 425. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

⁶¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 19.03.2022 р. № 7178. Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220863.html>

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1 Розвиток електронного парламентаризму на шляху до євроінтеграції українського суспільства

На сьогодні в Україні відбувається становлення демократичного суспільства, а також певною мірою модернізація для реалізації кінцевої мети – інтеграції в Європейський Союз. Проте поки ці прагнення не здійснюються, адже стикаються з різними перешкодами, серед яких наслідки світової економічної кризи, внутрішньополітична нестабільність, високий рівень інфляції, корупції та безробіття, зниження довіри громадян до усіх гілок влади тощо. Це, у свою чергу, вказує на ознаки зниження ефективності діяльності системи органів державного управління та органів місцевого самоврядування, що породжує необхідність її якісного оновлення.

Однією зі спроб можна вважати впровадження системи електронного урядування, що свідчить про те, що органи державної влади зробили ставку саме на вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій. Це видається доволі логічним кроком, адже якщо основною метою підвищення рівня демократизму виступає саме вхід до цілком модернізованого Європейського Союзу, то і способи вирішення даної проблеми повинні виглядати цілком сучасними та інноваційними.

Електронне урядування зазвичай описується науковцями як частина електронної демократії, що включає в себе такі складові, як електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електронне посередництво, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні петиції, електронні кампанії, електронні опитування тощо⁶².

Саме ж поняття «електронний парламент» визначається як законодавчий орган, який, завдяки вдосконаленню інформаційно-комунікаційних технологій,

---

⁶² Корж І.Ф. Розвиток електронного парламентаризму як ознака подальшої демократизації держави: стаття. Інформація і право. № 3(26). 2018. с. 56-66 Режим доступу: http://ippi.org.ua/sites/default/files/7_9.pdf

набуває більшої ефективності, прозорості, доступності та звітності. Адже сам парламент, виступає центральною демократичною установою, оскільки він вважається представницьким органом, однією з ознак якого є його формування виключно самим народом. Саме тому парламент в Україні відіграє ключову роль у встановленні соціальних та політичних цінностей, які є корисними для всіх членів суспільства, незважаючи на їх різноманітність.

Ще у 2015 році була фактично розпочата робота електронного парламенту в Україні, яка реалізовувалася згідно з Програмою інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України, прийнятій у 2012. Про це 3 лютого 2016 року оголосив тодішній Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман. Система, яка була складена за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, включала в себе такі елементи: електронний офіс народного депутата (стаціонарний і мобільний); електронний комітет; електронну Погоджувальну раду; електронну бібліотеку та архів; електронну залу пленарних засідань; електронний документообіг; контроль виконання доручень Верховної Ради України; систему електронного цифрового підпису; комплексну систему захисту інформації; інтегровану базу даних законотворчого процесу⁶³.

Базою цього програмного комплексу «Е-Парламент» стали відповідні автоматизовані системи Верховної Ради України стосовно реалізації процедур законодавчого процесу, автоматизації документообігу, кадрового забезпечення, функціонування інформаційно-пошукових систем та ін., наприклад, комп'ютерна технологія інтегрованої обробки текстів законопроектів для підготовки до розгляду Верховною Радою України («ЗАКОНОТВОРЕЦЬ»), інформаційно-пошукова система «ЗАКОНОДАВСТВО», системи відкритого електронного голосування «РАДА», «Графіт», інформаційно-пошукова система «Адміністративно-територіальний устрій України»⁶⁴.

У 2016 році було визначено спеціальні три етапи, за яких повинно було відбуватися масштабне впровадження електронного парламенту у Верховній

---

⁶³ Антоненко С.А. Електронний парламент у контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 4 (7). С. 155

⁶⁴ Корж І.Ф. Розвиток електронного парламентаризму як ознака подальшої демократизації держави: стаття. Інформація і право. № 3(26). 2018. с. 56-66 Режим доступу: http://ippi.org.ua/sites/default/files/7_9.pdf

Раді України. Першим із них стало технічне переозброєння самого приміщення для депутатських зібрань, другим – навчання правильно користуватися новітньою системою народних депутатів та працівників Апарату Верховної Ради України, а на останньому етапі відбулася вже промислова експлуатація⁶⁵.

Мета, яка першочергово ще була поставлена, отримала схвалення та узгодження з європейськими стандартами інформатизації діяльності парламенту. Адже, насамперед, вона повинна була дозволити в інтерактивному сервісному режимі налагодити ефективну взаємодію між органом законодавчої влади та громадськістю, зокрема зі залучення інструментів електронного урядування.

5 липня 2018 року, розпорядженням Голови Верховної Ради України, була затверджена Стратегія електронного парламентаризму на 2018-2020 рр. У цьому документі основною метою стратегії стало обрання відповідних електронних інструментів (та шляхів їх застосування) для: спрощення здійснення представницької функції парламенту; забезпечення прозорості парламенту; залучення громадян до законодавчого процесу; забезпечення підзвітності парламенту; підвищення ефективності роботи парламенту: спрощення деяких процедур у законодавчому процесі за допомогою застосування електронних інструментів⁶⁶.

На основі цього можна виділити певні переваги такої системи, які дозволили модернізувати парламент. Серед них виокремлюють такі: - наявність впроваджених інструментів електронного парламентаризму; - високий рівень співпраці та можливість отримувати експертноконсультативну і фінансову допомогу з боку міжнародних організацій; - наявність ІТ-підрозділу (УКС) та кваліфікованого персоналу, що відповідає за впровадження новітніх технологій.

Слабкою стороною даної реформи може бути: - низький рівень взаємодії підрозділів Апарату Верховної Ради України та комітетів Верховної Ради України; - недостатня кваліфікація та мотивація працівників секретаріатів комітетів, які мають використовувати у своїй роботі ІТ-сервіси; - низький рівень фінансового забезпечення впровадження ІКТ, відсутність чіткої методології бюджетного

---

⁶⁵ Барікова А.О. В Україні запущено електронний парламент. Центр політико-правових реформ. 2016. Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20871323-v-ukrayini>

⁶⁶ Про затвердження Стратегії електронного парламентаризму на 2018-2020 роки: Розпорядж. Голови Верхов. Ради України від 05.07.2018 р. № 278. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/18-pr#Text>

прогнозування потреб у сфері ІКТ в бюджетному офісі Верховної Ради України.

Отже, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в діяльність українського парламенту стало великим кроком вперед на шляху до євроінтеграції нашої держави. Адже розвиток електронного парламентаризму зміг почати забезпечувати повну автоматизацію законотворчого процесу, підвищувати ефективність діяльності парламенту, інформаційну взаємодію Верховної Ради України з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадянами та юридичними особами.

Але все ж поки такий стрімкий зріст інноваційних технологій запровадив і нові проблеми: постала загроза частих хакерських атак, які почали вносити свої корективи в роботу парламенту. Тому, аби досягти максимуму в цій реформі потрібно створити додатковий захист цієї системи від хакерських атак, а також поступово впроваджувати її у суспільство. Тому для реформування країни та проведення швидких, радикальних та стратегічних реформ парламент повинен почати із себе.

3.2 Захист конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану як ознака сучасного парламентаризму України

Проблемні питання захисту прав людини залишаються актуальними навіть в XXI столітті, коли більшість країн світу вже пройшли довгий шлях до повної демократії. Сучасне суспільство вимагає поваги до людської гідності не лише на національному рівні, але й на міжнародній арені. Захист прав і свобод людини та громадянина є провідною ідеєю розвитку суспільного і державного ладу сьогодення. Оскільки саме людина постає важливим та особливим учасником конституційно-правових відносин, права людини можна характеризувати як найвищу соціальну цінність. Це підтверджує стаття 3 Конституції України, в якій зазначено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави ⁶⁷.

---

⁶⁷ Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 1 верес. 2019 р. К.: Паливода А. В., 2019. 74 с.

Парламентаризм в Україні функціонує у рамках системи конституціоналізму європейського зразка, яка передбачає поділ державної влади на 3 гілки (законодавчу, виконавчу і судову). Такий поділ є гнучким і окреслює досить широкі повноваження законодавчої влади, яка відповідальна за формування уряду та здійснює контроль за його діяльністю. Відповідно, парламентаризм уособлює важливу рису сучасного конституціоналізму – народне представництво (чи конституційну демократію). Саме парламент є органом первинного народного представництва і має виняткове право виступати від імені суверена⁶⁸.

Як відомо, від 24 лютого 2022 року в Україні введено особливий правовий режим – воєнний стан. Згідно із ЗУ «Про правовий режим воєнного стану». Такий режим вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності⁶⁹. На сьогоднішній день Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 16 листопада 2022 року Верховна Рада України постановила затвердити Указ Президента України в якому передбачено продовження строку дії воєнного стану на території України з 21 листопада 2022 року ще на 90 днів.

У зв'язку з цим Міністерство закордонних справ України зобов'язане повідомити про це Генерального секретаря ООН, оскільки, через введення воєнного стану, діють обмеження прав і свобод людини і громадянина. А це є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права⁷⁰.

Воєнний стан в Україні триває з 24 лютого 2022 року, від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Просто кожного разу він продовжується поки для цього є необхідність.

---

⁶⁸ Барабаш Ю.Г., Бориславська О.М., Венгер В.М., Козюбра М.І., Мелешевич А.А. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2021. с. 360

⁶⁹ «Про правовий режим воєнного стану»: Закон України від 12 травня 2015. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁷⁰ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ президента України від 07 листопада 2022 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757/2022#n2>

Зрозуміло, що з початком повномасштабної війни, яка є на території України, діяльність органів державної влади змінилася, враховуючи ті реальні умови, в яких приходиться працювати. Зокрема, всі рішення повинні прийматися швидко, але ефективно, оскільки зараз найголовнішим завданням постає забезпечення цілісності нашої держави та функціонування усіх гілок влади для підтримання стабільної ситуації в нашій країні. При цьому, Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган, здійснює значний вплив на конституційний лад України. Йдеться не лише про прийняття законів, участь у формуванні інших органів державної влади та парламентський контроль, але й про вираження волі українського народу, захист основних прав і свобод громадян України, закріплених в Основному Законі.

Для кращого розуміння ролі законодавчої влади у забезпеченні захисту конституційних прав людини, необхідно визначити, як змінилась робота Парламенту, в цілому, під час війни. Для початку важливо наголосити на тому, що повноваження ВРУ під час воєнного та надзвичайного стану повністю зберігаються. Тобто, законодавчі повноваження не можуть бути делеговані ні Президенту, ні Уряду, незважаючи на обставини. Справді, Верховна Рада відіграє важливу роль у складних ситуаціях. Наприклад, якщо Президент України оголошує надзвичайний чи воєнний стан відповідно до ст. 83 Конституції України, Верховна Рада зобов'язана зібратися протягом двох днів⁷¹. Хоча указ про запровадження воєнного чи надзвичайного стану видає Президент України, Верховна Рада повинна затвердити такий указ також протягом двох днів. Як бачимо, робота ВРУ в умовах воєнного стану набуває особливого значення і символізує утвердження політичної незалежності України. Попри це, існує ряд проблемних питань, які стали підґрунтям для багатьох дискусій у сфері юриспруденції. По-перше, Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» не встановлює спеціальних процедур для прискореного законодавчого процесу під час воєнного стану.

---

⁷¹ Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 1 верес. 2019 р. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. 74 с

Зокрема, немає «швидкого» законодавчого розгляду питань національної безпеки. Зрештою, існує тільки єдиний законодавчий процес, який застосовується як у мирний час, так і в надзвичайних ситуаціях. По-друге, згадуваний Закон не встановлює спеціальних правил щодо організації зустрічей народних депутатів України. Вони відбуваються у різних інституційних форматах⁷². Однак, виконання функцій ВРУ не повинне припинятися навіть у воєнний час. Наприклад, Парламент виконує наглядову функцію через тимчасові спеціальні та слідчі комісії. В умовах російського вторгнення, нагляд повинен бути посилений. Саме тому зустрічі народних депутатів України мають бути розплановані таким чином, щоб всі пріоритетні питання були вирішені, а поставлені завдання – виконані.

Конституційні права і свободи виражають сутність і зміст правового зв'язку індивіда з державою та громадянським суспільством. Гарантування, дотримання та захист основоположних прав людини сприяють розвитку демократії та забезпеченню принципу верховенства права. Адже Україна, як демократична, соціальна, правова держава, зобов'язана поважати людину, незалежно від її правового статусу, її права, честь та гідність. У періодвоєнного стану зростає потреба у вдосконаленні національних і міжнародних юридичних механізмів утвердження конституційних прав і свобод людини⁷³. Ключову роль у цьому відіграє Верховна Рада, яка зараз, по суті, бере участь у реалізації цих прав, приймаючи закони, які не лише покликані покращити рівень життя, але й підкреслюють важливість права на життя, права на свободу та особисту недоторканість, права на повагу до гідності тощо. З 24 лютого 2022 року ВРУ провела сім пленарних засідань, ухвалила 13 постанов та 88 законів, тобто попри все продовжила захищати конституційну демократію. Крім цього, не можна не згадати про Уповноваженого з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина і захист прав кожного на території України і в межах її

---

⁷² Кириченко Ю., Чоудрі С. Парламент України у воєнний час. Український часопис конституційного права. 2022. № 2. с. 62

⁷³ Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монографія. Київ: Ліра-К, 2020. с. 8-22

юрисдикції. Інституція омбудсмена є важливим механізмом захисту порушених прав і свобод людини і громадянина, в тому числі військовослужбовців та цивільних осіб, які зазнали страждань внаслідок російської агресії.

Отже, станом на сьогодні, парламентаризм виступає одним з основних атрибутів розвитку держави як соціального та політичного інституту. Захист конституційних прав людини під час війни є ознакою стійкості Верховної Ради України, як єдиного органу законодавчої влади. Сучасний парламентаризм є запорукою формування конституціоналізму на демократичних засадах. Адже збройний напад Росії на Україну є, водночас, нападом на конституційний лад, який має на меті не лише порушити територіальну цілісність нашої держави, але й знищити політичну незалежність. В українських реаліях доцільно створити представництво Уповноваженого у справах захисту прав військовослужбовців за прикладом функціонування військових омбудсменів у зарубіжних країнах. Варто розуміти, що захист України – це, насамперед, захист поранених, хворих, військовополонених і всього цивільного населення загалом. Зокрема, механізми захисту права на життя, як одного з конституційних прав людини, потребують удосконалення, адже багато питань залишаються відкритими. Для досягнення справді високого рівня демократії в цілому світі та дотримання принципу гуманності у зв'язку з нинішніми подіями варто оновити чинне національне законодавство відповідно до вимог людства.

3.3 Посилення інституційної спроможності Верховної Ради України як фактор демократичного розвитку парламентаризму

У парламентсько-президентській республіці, якою є сучасна Україна, парламент (Верховна Рада України) зобов'язаний не лише відігравати, а й посилювати ключову роль у системі органів державної влади, організовуючи та підтримуючи ефективний зворотний зв'язок між соціальним середовищем і системою державної влади, упорядковуючи систему політичного представництва суспільних інтересів, застосовуючи дієві механізми контролю

над виконавчою владою, підвищуючи рівень відкритості й транспарентності законодавчого процесу⁷⁴.

Така значущість українського парламенту пояснюється передусім тим, що саме він «формує національну ідею, здатну консолідувати суспільство, а відповідно й відображати інтереси всіх прошарків суспільства»⁷⁵.

Необхідність посилення його інституційної спроможності як обраного народом загальнонаціонального представницького органу зумовлена недостатньою відповідальністю Верховної Ради України за якість прийнятих законів, дієвістю контролю за їх імплементацією та недостатнім представництвом інтересів усіх громадян країни.

Тому виникає потреба у підвищенні інституційної спроможності українського парламенту, що знайшло своє відображення у сучасних вимогах українського суспільства, відображених пріоритетністю програмних завдань Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та Стратегії державної кадрової політики України на 2012–2020 роки, законів України «Про запобігання корупції», «Про очищення влади», «Про Регламент Верховної Ради України», а також у сучасних вимогах Європейського парламенту щодо внутрішньої реформи і підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України.

Вітчизняні науковці (В. А. Гошовська, Ю. Д. Древаль, М. І. Михальченко, Ю. Г. Кальниш, Ю. Б. Клочковський, Л. А. Пашко, А. П. Савков, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та ін.) слушно, вбачають унікальність парламенту як, по-перше, політичного інституту в його посередницькій ролі у форматі «суспільство – органи виконавчої влади» шляхом забезпечення реального народного представництва та власного функціонування як представницького інституту влади; по-друге, системи формування владної волі нації на основі представництва на загальнонаціональному рівні структурованих груп інтересів.

---

⁷⁴ Гошовська В. А. Парламентаризм: підручник. Київ: НАДУ, 2016. 672 с.

⁷⁵ Публічне управління в умовах інституційних змін: колективна монографія / за наук. ред. д-ра наук з держ. упр. Р. В. Войтович та П. В. Ворони. Київ, 2018. 475 с.

Місце парламенту серед інших державних органів та його діяльність визначають характер і зміст парламентаризму, який доцільно розуміти як систему організації й функціонування державної влади з особливою роллю парламенту⁷⁶ та систему політичної організації держави, за якої існує чітке розмежування функцій законодавчої та виконавчої влади за привілейованого становища парламенту⁷⁷. Його дослідження здійснюється за інституційним та функціональним підходами, які в основу парламентаризму покладають, відповідно, наявність у системі вищих органів державної влади певного представницького органу (парламенту) та верховенство законодавчої функції парламенту.

Таким чином, процеси становлення й розвитку парламентаризму є визначальними для державотворення і потребують розвитку теорії та практики вітчизняного парламентаризму, зокрема у сфері підвищення інституційної спроможності парламенту, як механізму посередництва між суспільством і органами виконавчої влади у її здійсненні.

Доцільним є визначити парламентаризм як широке поняття, що поєднує в собі й форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої та судової гілок влади, і систему взаємодії держави та суспільства, і систему представницьких органів влади з чітким розподілом функцій законодавчих і виконавчих органів і з вирішальною роллю парламенту як постійно діючого представницького органу влади, що утворюється шляхом демократичних виборів.

Найбільшою мірою це стосується країн, де парламентаризм на рівні теорії і практики перебуває на стадії становлення. Причому одним з його характерних показників виступає показник індексу демократії⁷⁸, згідно з яким Україна в 2018 р. посіла 84-те місце, у 2017 р. – 83-тє⁷⁹; у 2015 р. – 88-ме⁸⁰; у 2012 р. –

⁷⁶ Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади розвитку українського парламентаризму. Право України. 1998. № 1. с. 17

⁷⁷ Гошовська В. А. Парламентаризм: підручник. Київ: НАДУ, 2016. 672 с.

⁷⁸ Індекс демократії 2018: Україну віднесли до «гібридних демократій». Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/newsdemocracy-index-2018-ukraine/29699392.html>

⁷⁹ Демократія-2017. На якому місці опинилась Україна – рейтинг. Режим доступу: https://espresso.tv/news/2018/02/05/demokratiya_2017_na_yakomu_misci_opynylas_ukrayina_reyting

⁸⁰ Democracy Index 2015. Democracy in an age of anxiety. Режим доступу: <https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-DemocracyIndex-2015.pdf>

80-те⁸¹ і стабільно тримає статус «гібридної демократії», яка слідує після «повної демократії» та «недостатньої демократії».

Статус країни з перехідним (гібридним) режимом характеризується регулярними непрямими порушеннями на виборах, що перешкоджають визнанню їх чесними та вільними. У них часто уряд чинить тиск на політичних опонентів, відсутня незалежна судова система, поширена корупція, переслідування та тиск на ЗМІ, відсутнє повноцінне верховенство права, і більш виражені недоліки, ніж у неповних демократій у сферах розвитку політичної культури, низький рівень участі в політиці, і наявні проблеми у функціонуванні системи управління.

Тому посилення індексу демократії, на нашу думку, сприятиме розвитку парламентаризму в Україні. Це, у свою чергу, позначиться на покращенні виборчого процесу та плюралізмі, діяльності уряду, політичній участі, політичній культурі та громадянських свобод⁸².

Проведений аналіз дає змогу виявити комплекс факторів, що свідчить про незавершеність теорії та недосконалість практики парламентаризму в Україні. Серед цих факторів слід виділити такі:

- відсутність стійких демократичних традицій у сфері публічної політики та суспільно-владних відносин;
- незавершеність процесів формування громадянського суспільства та партійної системи;
- відносно низький рівень політичної свідомості та культури у суспільстві;
- занепад ідеології лібералізму та представницької демократії, що характеризуються такими глобальними тенденціями, як: домінантний розвиток інститутів виконавчої влади у сфері державного управління;
- формалізація та спрощення процедури парламентського контролю за діяльністю уряду;

---

⁸¹ Economist intelligence unit: індекс демократії країн світу 2012 года. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>

⁸² Індекс демократії. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

- маргіналізація ролі парламентів у державному управлінні та суспільно-владних відносинах;
- зростання ролі політичних партій і партійних коаліцій у процесі формування уряду;
- космополітизація в системі державного управління та зростання факторів зовнішнього управління;
- збільшення кількості персоналізованих партій за умов зростання політичного популізму в діяльності парламенту та депутатів;
- зростання корупції в парламентських структурах, що потрапляють у сферу інтересів національних і транснаціональних корпорацій;
- комерціалізація парламентської діяльності в інтересах великих приватних компаній;
- олігархізація політичного життя шляхом створення електоральних картелів і встановлення нелегітимного контролю за виборчим процесом.

Нами виявлено, що вплив цих факторів спричинює низку негативних для України процесів, зокрема:

- – набуття парламентаризмом імітаційних ознак, що негативно позначається на демократичному процесі та розвитку суспільно-владних відносин. Красномовним підтвердженням цього є низка фактів, серед яких:
  - зниження довіри до діяльності уряду (11%) та Верховної Ради України (8%)⁸³;
  - зниження показників суспільної довіри до Верховної Ради України як до найважливішої державної інституції в парламентсько-президентській республіці. Так, за результатами 2018 р., майже 87% громадян засвідчили повну або часткову недовіру до парламенту⁸⁴;
  - – недостатність рівня політичної участі громадян. Так, наприклад, у першому турі виборів Президента України (31 березня 2019 р.) явка виборців

⁸³ Довіра соціальним інститутам, грудень 2018. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=2>

⁸⁴ Довіра громадян України до суспільних інститутів. Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>

становила 62,8%⁸⁵; на позачергових парламентських виборах 2014 р. було 52,42% виборців⁸⁶;

– зниження рівня політичної культури у громадян та зменшення громадянських свобод, на чому наголошує більшість вітчизняних науковців,;

– зростаюча пасивність законотворчої діяльності, що виявляється в кількості прийнятих законів. Так, у 2015 р. народні депутати прийняли 350 законів, у 2016 р. – 207, у 2017 р. – 185, а станом на 20 грудня 2018 р. – 141 закон. Станом на кінець листопада 2018 р., за даними Громадянської мережі “Опора”, усього за чотири роки каденції парламенту VIII скликання до Верховної Ради України було внесено 7031 законопроект, з них 5873 – власне народними депутатами; 991 – Кабінетом Міністрів України; 177 – Президентом України. Із них парламент підтримав 447, ініційованих депутатами; 280 – урядом і 135 – Президентом України⁸⁷;

– відсутність реформи українського парламенту у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Саме в цьому вбачаємо посилення таких негативних явищ у діяльності українського парламенту.

1. «Кнопкодавство», під яким нами розуміється голосування народного депутата України за інших парламентарів за чи без їхньої згоди для протягування потрібних їм законів. Так, у 2017 р. парламентарі 265 разів голосували за себе та інших депутатів. Причому виявлено, що один такий «кнопкодавець» може проголосувати за дев'ятьох колег, а 50–60 таких народних депутатів забезпечують 226 голосів, необхідних для прийняття законів⁸⁸. Хоча «кнопкодавство» є порушенням Конституції України (ст. 48) та європейських стандартів парламентської діяльності, проте жодний народний депутат не був притягнутий до відповідальності за нього. Крім того, парламент

---

⁸⁵ ЦВК офіційно оголосила результати 1-го туру президентських виборів. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cvk-oficijno-ogolosyla-rezultaty-1-turu-prezydentskykh-vyboriv/29866247.html>

⁸⁶ Парламентські вибори 26 жовтня очима українських експертів. Режим доступу: <http://www.nbuviap.gov.ua/index>

⁸⁷ Україна 2018-2019: обережний оптимізм напередодні виборів (аналітичні оцінки). Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Pidsumky_2018.pdf

⁸⁸ Кнопкодавство. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/tags/knopkodavstvo>

так і не спромігся проголосувати за покарання за «кнопкодавство» та запровадити технологічне вирішення цього питання.

2. Прогули пленарних засідань. Згідно з чинним законодавством прогул як порушення трудової дисципліни карається доганою та звільненням працівника. Однак це жодним чином не стосується прогульників із числа народних депутатів, оскільки все ще відсутній механізм їх відкликання. Та й позбавляння частини заробітної плати та публікування їхніх прізвищ у газеті «Голос України» є для них малоефективними «покараннями».

3. Низька якість законопроектів, що виносяться на обговорення у сесійну залу. Переконливим свідченням цього є той факт, що лише невелика частка законопроектів стають законами. Так, наприклад, з усієї кількості законопроектів, над якими працювали парламентарі VII скликання, лише 5% стали законами, а 77% відхилили; VI скликання – відповідно, 10% та 59%; V скликання – 7% та 58%; IV скликання – 11% та 44%; III скликання – 11% та 40%.⁸⁹

4. Пришвидшення «законодавчого ксероксу». Красномовним прикладом є кількість зареєстрованих законопроектів за березень 2019 р., яких нараховується 99. Причому 84 законопроекти були внесені народними депутатами, 15 – Кабінетом Міністрів України. Президентом України не було подано жодного законопроекту. Ще одним прикладом великої кількості законопроектів може слугувати їх кількість, подана за день: 6 – у III скликанні, 8 – у IV скликанні, 6 – у V скликанні, 8 – у VI скликанні, 10 – у VII скликанні, 10 – у VIII скликанні.⁹⁰

При цьому на кожний новий закон припадає 8 законопроектів, що вносять зміни в чинні закони. Саме тому можливою постає ситуація, коли кожний новий закон за чинної системи підготовки рішень породжує в середньому 8 нових змін до законів у вигляді нових законопроектів у майбутньому (Ковалівська).

---

⁸⁹Ковалівська С. Рада на роздоріжжі: «скажений принтер-8» чи вдумливий парламент. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/11/28/7163407/>

⁹⁰ Законотворча діяльність Верховної Ради: хто підготував найбільше законопроектів у березні. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2019/04/02/infografika/polityka/zakonotvorcha-diyalnist-verhovnoyi-rady-xt0-pidhotuvav-najbilsh zakonoproektiv-berezni>

Причиною такого стану речей є відсутність в Україні основоположного принципу правової визначеності, покликаного не лише забезпечувати стабільність законодавства, а й передбачати недопустимість внесення протягом певного часу нових законодавчих змін до вже існуючих законів.

5. Законодавча непродуктивність окремих народних депутатів. Як свідчить статистика, 48 народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання так і не стали авторами жодного прийнятого закону. А низка народних депутатів хоча й подала чимало законопроектів (наприклад Є. Мураєв – 160 законопроектів, В. Рабинович – 53, Н. Шуфрич – 24, В. Шевченко – 73, С. Ківалов – 34, М. Добкін – 6, А. Білецький – 43, Д. Ярош – 12), проте жодний з них не був прийнятий.

6. Фігурування народних депутатів в антикорупційних розслідуваннях⁹¹ та відсутність чіткої підзвітності народних депутатів перед виборцями.⁹² Така підзвітність є вимогою Закону України «Про статус народного депутата». Причому цей Закон хоча і зобов'язує парламентарів інформувати виборців про депутатську діяльність на зборах виборців чи у ЗМІ не рідше двох разів на рік, проте він не містить жодної санкції за відсутність звітування перед виборцями. Народні депутати так і не спромоглися не лише визначити для себе чітку форму звітування та обсяг інформації для виборців, а й перелік ЗМІ і терміни публікації свого звіту. Причому у звітах мажоритарників переважно йдеться не стільки про парламентську діяльність, скільки Теорія і практика публічного управління 35 про благодійність та банальне «вибивання» грошей на свій округ.

Усі зазначені фактори, на нашу думку, є свідченням того, що парламент потребує «перезавантаження», адже він зобов'язаний захищати, передусім, публічні інтереси виборців-громадян України, а не меркантильні інтереси політичних партій чи великого бізнесу. А принцип «верховенства парламенту», як обраного народом загальнонаціонального представницького контролюючого органу над виконавчою гілкою влади⁹³, хоча і визнається формально в державі,

⁹¹ Багато зробили – мало встигли: чесно про підсумки роботи Верховної Ради від Парубія. Режим доступу: <https://www.chesno.org/t/30/verhovna-rada-parubiy.html>

⁹² Як звітують народні депутати. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/jak-zvitujut-narodni-deputati-730103.html>

⁹³ Гошовська В. А. Парламентаризм: підручник. Київ: НАДУ, 2016. 672 с.

проте реально підмінений посиленням впливу виконавчої гілки влади та Президента.

Зрозуміло, що такий стан справ не сприяє не лише посиленню взаємодії у форматі «народний депутат – виборці» та оцінюванню останніми парламентської діяльності обраних ними представників, а й дієвому представництву інтересів виборців у парламенті. Тому для посилення інституційної спроможності Верховної Ради України, починаючи з 2016 р.⁹⁴, запропоновано низку заходів, якими передбачено внесення низки комплексних змін. Основними серед них є такі:

1. Внесення змін до Регламенту Верховної Ради України⁹⁵:

- поширення основних норм Регламенту Верховної Ради України на широке коло позапарламентських суб'єктів конституційно-правових відносин;
- розвиток політичної культури парламентарів та корпоративної політичної відповідальності парламенту, дотримання ними етичних норм і стандартів, «надання народному депутату та його команді різноманітної підтримки (експертної, аналітичної, технічної, організаційної) для розв'язання актуальних проблем округу»⁹⁶;
- забезпечення якісних змін організаційноправового характеру, зокрема забезпечення прозорості й відкритості парламентської діяльності та підвищення рівня адміністративної спроможності парламенту;
- удосконалення якості законів, забезпечення їх відповідності європейським стандартам демократії та верховенства права.

Зазначені заходи спрямовані на подолання неефективності парламенту та запровадження чітких меж відповідальності за будь-які його порушення,

⁹⁴ Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовлені місією Європейського парламенту оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, президента Європейського парламенту 2002–2004 рр. у вересні 2015 – лютому 2016). URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовлені місією Європейського парламенту оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, президента Європейського парламенту 2002–2004 рр. у вересні 2015 – лютому 2016). Режим доступу: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>.

⁹⁵ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>

⁹⁶ Реалізація парламентської реформи (червень–серпень 2018 року). Режим доступу: <http://radaprogram.org/content/realizaciyparlamentskoyi-reformy-cherven-serpen-2018-roku>

посилення системності роботи народних депутатів та комітетів, активізацію взаємодії парламенту з урядом тощо.

2. Внесення змін у парламентське виборче законодавство та посилення ролі політичних партій у виборчому процесі для дотримання кандидатами у народні депутати України етичних норм і стандартів.

Як свідчить сучасна практика функціонування українського парламенту, пріоритетності набуває проблема реформування виборчої системи та гармонізації виборчого законодавства. Так, починаючи з 2014 р., на розгляд Верховної Ради України VII скликання вносилося понад 10 проектів виборчих законів. Більшість з них передбачала запровадження вже на парламентських виборах 2014 р. різних моделей пропорційної виборчої системи з відкритими партійними списками зі своїми особливостями. Однак жоден із цих законопроектів прийнятий не був, і позачергові парламентські вибори в 2014 р. відбулися за старою пропорційно-мажоритарною системою. На жаль, у 2019 р. дострокові парламентські вибори також відбулися за старою виборчою системою.

Починаючи з 2008 року велося системне розроблення проекту Виборчого кодексу України (законопроект № 4234-1 від 23 березня 2010 року). Рекомендувалося створити Робочу групу з виборчого законодавства під егідою Президента України, що мала включити представників опозиційних партій та громадянського суспільства⁹⁷. Утім ці рекомендації міжнародних експертів залишилися без уваги.

Невирішеними залишились й інші зобов'язання України щодо:

- обмеження прав тих кандидатів у народні депутати, хто мав судимість у минулому, залежно від важкості скоєного злочину;
- обмеження свободи мандата тих депутатів, які не приєдналися або вийшли зі складу парламентської фракції політичної партії, від якої їх було обрано;
- обмеження щодо створення виборчих блоків, чим порушується право партій на свободу об'єднань;

---

⁹⁷ Висновок щодо проекту виборчого кодексу Верховної Ради України: прийнятий Радою за демократичні вибори на 35-му засіданні (Венеція, 16 грудня 2010 року) та Венеціанською комісією на 85-му пленарному засіданні (Венеція, 17–18 грудня 2010 року). Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/Uzagal_sud_prak/Analiz_viborche_zakonodavstvo.doc

- надмірної вимоги до кандидатів у депутати щодо п'ятирічного терміну проживання в країні;
- відмови у розгляді скарг з підстав невідповідності формату, а виборчі комісії повинні забезпечувати повний та неупереджений розгляд по суті всіх скарг, поважаючи право на ефективний правовий захист;
- підвищення прозорості та підзвітності фінансування кампаній, а також посилення існуючих або запровадження ефективних і співрозмірних санкцій за невиконання вимог щодо оприлюднення інформації;
- недостатньої представленості жінок у парламенті;
- визначення меж одномандатних округів заздалегідь до початку нового виборчого циклу з повноцінним залученням до консультацій представників національних меншин.

При цьому, як зазначають вітчизняні вчені, виконання рекомендацій Венеціанської Комісії, інших авторитетних міжнародних організацій – Інституту Світового банку, Програми розвитку ООН, Європейської комісії, Міжпарламентського союзу, Парламентської Асоціації співдружності націй, Національного демократичного інституту міжнародних відносин, Парламентської асамблеї франкомовних країн тощо – є «тестом для України на зрілість та відданість європейським стандартам»⁹⁸.

У цьому контексті варто наголосити на тому, що міжнародною спільнотою напрацьовано низку базових виборчих стандартів щодо проведення демократичних виборів. Ключовими принципами в них визнано: інституційну незалежність; процесуальну справедливість; демократичну легітимність; організаційну структурованість парламенту; сфокусованість на законодавчій та наглядовій функціях, а також – парламентські цінності (підзвітність, прозорість, репрезентативність тощо), інновації та нові практики реалізації парламентської діяльності.

Дотримання основних європейських цінностей, таких як свобода, гідність, правова держава, демократія, громадянськість, толерантність, справедливість; підвищення партійної та фракційної дисципліни в парламенті;

---

⁹⁸ Ільков О. Венеціанська Комісія та Україна: український шлях до демократії через право. Парламент. 2016. Вип. 3. С. 21–22.

досягнення політичного консенсусу в парламенті для прийняття якісних законів; формування корпоративної політичної відповідальності та сумлінного, а не примусового виконання парламентських повноважень мають стати головними пріоритетами в діяльності народних депутатів України⁹⁹.

Цьому має сприяти внутрішня реформа та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, визначені Постановою Верховної Ради України «Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України». Зазначеною Постановою схвалено Рекомендації щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Так, у цій Постанові визначено такі напрями змін, як: законодавча спроможність та законотворчий процес у Верховній Раді України; політичний нагляд за виконавчою гілкою влади; відкритість, прозорість та підзвітність громадянам; наближення українського законодавства до права Європейського Союзу; адміністративна спроможність; коаліція, опозиція та діалог у Верховній Раді України; дотримання етичних норм і стандартів поведінки у Верховній Раді України.

Кожний із напрямів передбачає відповідні зміни; останній – розробки та інституціоналізації у Верховній Раді України Кодексу поведінки народного депутата України, що базується на принципах всеосяжності, консультативності, прозорості та відповідно до кращої світової практики.

Подальше посилення інституційної спроможності Верховної Ради України потребує її суттєвого якісного перезавантаження. При цьому надзвичайно важливо, на нашу думку, щоб на зміну чинним народним депутатам прийшли «люди нового покоління, які керуються загальнодержавними інтересами, стратегічно мислячі, високопрофесійні»¹⁰⁰.

---

⁹⁹ Даниленко Л. І., Твердохлеб М. Ю. Підвищення індексу ціннісно-орієнтованої діяльності українських парламентарів як фактор протидії корупції. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.): у 5 т. / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білінської, О. М. Петрос. Київ: НАДУ, 2018. Т. 5. С. 121–123.

¹⁰⁰ Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19>

Як показали результати останніх дострокових парламентських виборів 2019 року, до Верховної Ради України ІХ скликання вперше увійдуть 80,4 % новоявлених народних обранців. Це рекордне оновлення для українського парламенту за останні два десятиліття – починаючи з виборів 1998 року. Ще більш істотним оновлення було лише в 1996 року, коли в Раду другого скликання пройшло 86 % «нових облич»¹⁰¹.

Проте чи зможуть нові політики бути ефективними без сучасних знань про управління державою? Вважаємо, що ні. І одним із механізмів вирішення цього питання пропонуємо посилення ролі та місії єдиної в Україні кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, яка з 2009 року функціонує в Національній академії, забезпечуючи магістерську і докторську програми з підготовки фахівців парламентської діяльності. Саме тому ми вважаємо своєчасним вирішити на загальнонаціональному рівні питання щодо державного замовлення на таке навчання і запровадження обов'язкового проходження навчання претендентами на керівні посади у представницьких органах влади різних рівнів. Така професійна підготовка, крім усього іншого, сприятиме усвідомленню простої, на перший погляд, аксіоми про те, що ефективна законодавча діяльність потребує від народних депутатів сучасних знань, умінь та навичок, що мають обов'язково реалізовуватися в україноцентричній спрямованості їх парламентської діяльності¹⁰².

Також запропоновано передбачити активне включення народних депутатів України Верховної Ради України ІХ скликання, їх помічників та представників політичних партій, які отримали два і більше відсотків підтримки голосів виборців на останніх парламентських виборах, до освітнього й освітньо-наукового процесів з професіоналізації політичних інститутів державної влади в Національній академії на кафедрі парламентаризму та політичного менеджменту.

---

¹⁰¹ Рада сюрпризів. Сім найнесподіваніших підсумків парламентських виборів. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/rezultati-viboriv-u-parlament-2019-7-nayvazhlivishih-faktiv-pro-novu-verhovnu-radu-novini-ukrajini-50033810.html>

¹⁰² Пашко Л. А. Сучасна політична еліта. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. С. 123–140.

ВИСНОВКИ

У результаті магістерського дослідження ролі парламентаризму в становленні демократичних держав отримано такі висновки:

1. Простежено еволюцію становлення та розвитку парламентаризму в історії світової та української політичної думки.

Встановлено, що правова держава і парламентаризм на сьогодні є значущими теоретичними конструкціями, які зафіксовані як принципи в конституціях багатьох держав. При цьому ознаки правої держави перетинаються з особливостями парламентаризму. І це неминуче, оскільки, на наше глибоке переконання, правова держава не може існувати без парламентаризму, так само як і парламентаризм – без визнання верховенства права. При цьому вважаємо доволі спрощеним підхід щодо сутнісного та змістового ототожнення парламентаризму з тією чи іншою формою правління або державним (політичним) режимом. На нашу думку, парламентаризм є ціннісною основою, функціонально-телеологічною домінантою та результатом демократичної організації суспільно-політичного життя, формою реалізації принципів народного представництва, ідеологічного плюралізму, поділу влади та верховенства права.

Відмічено, що в основі сучасного парламентаризму лежить концепція обмеженого правління, яка повинна відповідати певними вимогам європейської конституційної спадщини, а саме: 1) легітимність законодавчого органу; 2) парламентарна незалежність; 3) баланс політичних сил в парламенті та наявність опозиції; 4) підзвітне правління. Разом із тим зрозумілим є те, що низка питань теоретичного і практичного характеру недостатньо вивчені та вимагають зусиль не тільки теоретико-правового, але й законодавчого характеру.

2. Проаналізовано парламентарну незалежність та феномен парламентської «монобільшості» як окремі етапи розвитку парламенту в Україні.

Показано, що розвиток українського парламентаризму пройшов низку етапів. Від часів Київської Русі до сьогодення відбуваються зміни та

вдосконалення парламентаризму, які мають наслідки на сьогоднішній день. Ми впевнено можемо назвати Україну країною з чітко окресленими ознаками парламентаризму. Крім того, Верховна Рада України також має всі традиційні ознаки парламенту та відповідає вимогам європейської конституційної спадщини.

При цьому, подолання кризи парламентаризму можливе за умов подальшої демократизації політичної системи та ефективного реформування виборчого законодавства, спрямованого на забезпечення реального народовладдя з високим рівнем професійної компетентності та політичної відповідальності народних обранців шляхом застосування сучасних інформаційних механізмів та правового механізму посилення інституційної спроможності Верховної Ради України.

3. Досліджено аспекти демократичного розвитку парламентаризму в умовах сучасності та запропоновано такі шляхи його удосконалення, а саме:

- ширше залучати громадськість до обговорення законопроектів;
- запровадити консультації з громадськістю з питань законодавства й нормопроекування як ефективний засіб підвищення якості державної політики;
- удосконалити діяльність апарату Верховної Ради України;
- запровадити планування законотворчої роботи, що спирається на законодавчо закріплені засади суспільного розвитку;
- запровадити новий структурний підрозділ у Верховній Раді України щодо оцінювання можливих наслідків від прийняття законів, який забезпечить координацію дій секретаріатів комітетів парламенту, Головного науково-експертного управління, Головного юридичного управління, представників професійної громадськості;
- урахувати пропозиції місії Європейського парламенту щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України.

Аргументовано, що ці та інші пропозиції сприятимуть посиленню інституційної спроможності Верховної Ради України на основі вироблених

світовою практикою принципів засад її функціонування в сучасній демократичній, соціальній, правовій державі.

Водночас, не варто залишати поза увагою, що система законодавства України поповнюється все новими нормативно-правовими актами, які так чи інакше впливають на життя українців, адже головною метою органів державної влади на даний момент є прийняття необхідних допоміжних для народу актів, які зможуть полегшити розуміння проходження та перебігу певних процесів під час війни, а також такі акти повинні забезпечувати підвищений рівень безпеки та правопорядку для громадян. Саме ці аспекти вітчизняного парламентаризму можуть стати предметом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини: Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настяк І. Ю., Мікула О. І. - Львів: Тріада плюс, 2002. - 82 с.
2. Антоненко С.А. Електронний парламент у контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 4 (7). С. 151–157.
3. Багато зробили – мало встигли: чесно про підсумки роботи Верховної Ради від Парубія. Режим доступу: <https://www.chesno.org/t/30/verhovna-rada-parubiy.html>.
4. Барабаш Ю.Г., Бориславська О.М., Венгер В.М., Козюбра М.І., Мелешевич А.А. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
5. Барікова А.О. В Україні запущено електронний парламент. Центр політико-правових реформ. 2016. Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20871323-v-ukrayini->.
6. Батанов О.В. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. Правова держава. Вип. 33. Київ: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2022. 718 с.
7. Бандурка О. М., Греченко В. А. Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 304 с.
8. Висновок щодо проекту виборчого кодексу Верховної Ради України: прийнятий Радою за демократичні вибори на 35-му засіданні (Венеція, 16 грудня 2010 року) та Венеціанською комісією на 85-му пленарному засіданні (Венеція, 17–18 грудня 2010 року). Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/Uzagal_sud_prak/Analiz_viborche_zakonodavstvo.doc.
9. Гаєк Фрідріх А. Істинний смисл демократичного ідеалу. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип, 2005. С. 432-434.

10. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
11. Гошовська В. А. Парламентаризм: підручник. Київ: НАДУ, 2016. 672 с.
12. Дайсі О.В. Основи державного: введення у вивчення англійської конституції. Режим доступу: <https://lib.vsu.by/xmlui/handle/123456789/6329>
13. Даниленко Л. І., Твердохлєб М. Ю. Підвищення індексу ціннісно-орієнтованої діяльності українських парламентарів як фактор протидії корупції. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.): у 5 т. / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петрось. Київ: НАДУ, 2018. Т. 5. С. 121–123.
14. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page>
15. Довіра громадян України до суспільних інститутів. Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv>
16. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовлені місією Європейського парламенту оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, президента Європейського парламенту 2002–2004 рр. у вересні 2015 – лютому 2016). Режим доступу: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>
17. Демократія-2017. На якому місці опинилась Україна – рейтинг. Режим доступу: https://espreso.tv/news/2018/02/05/demokratiya_2017_na_yakomu_misci_opynylas_ukrayina_reytyng.
18. Дубинський О.Ю., Ломжець Ю.В. Розвиток теорії парламентаризму в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці. Науковий журнал «Юридика». Випуск 2. Режим доступу: <http://www.juridica.od.ua/index.php/juridica/article/view/9/7>.

19. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: навч. посібник. Харків: Право, 2007. 280 с.
20. Єщенко М. Г. Основні поняття й ознаки правової держави. Режим доступу: http://lsej.org.ua/2_2020/19.pdf.
21. Закон Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів та Закон про виборчий примус / перекл. О. Луцького. - Чернівці: Вид-во політич. тов-ва «Руська Рада», 1911.
22. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 15.03.2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.
23. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» від 15.03.2022 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text>.
24. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 21.03.2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст.425. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
25. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.
26. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст. 425. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
27. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 19.03.2022 р. № 7178. Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220863.html>.

28. Законотворча діяльність Верховної Ради: хто підготував найбільше законопроектів у березні. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2019/04/02/infografika/polityka/zakonotvorcha-diyalnist-verhovnoyi-rady-hto-pidhotuvavnajbilshe-zakonoproektiv-berezni>.
29. Індекс демократії 2018: Україну віднесли до «гібридних демократій». Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/newsdemocracy-index-018ukraine/29699392.html>.
30. Індекс демократії. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
31. Ільков О. Венеціанська Комісія та Україна: український шлях до демократії через право. Парламент. 2016. Вип. 3. С. 21–22.
32. Історія Українського парламентаризму : підручник. Дніпро : Голос, 2010. 816 с.
33. Кириченко Ю., Чоудрі С. Парламент України у воєнний час. Український часопис конституційного права. 2022. № 2. С. 59-63.
34. Кнопкодавство. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/tags/knopkodavstvo>.
35. Ковалівська С. Рада на роздоріжжі: «скажений принтер-8» чи вдумливий парламент. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/11/28/7163407/>.
36. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 1 верес. 2019 р. К.: Паливода А. В., 2019. 74 с.
37. Конституція України від 28.06.1996 р. База даних «Законодавство України» /ВР України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
38. Конституція України. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
39. Корж І.Ф. Розвиток електронного парламентаризму як ознака подальшої демократизації держави: стаття. Інформація і право. № 3(26). 2018. с. 56-66. Режим доступу: http://ippi.org.ua/sites/default/files/7_9.pdf

40. Маменко Б. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Передумови, ознаки і шляхи формування правової держави. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/18.pdf.
41. Міл Д.С. Про свободу: Есе: пер. з англ. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
42. На сайті Ради почали публікувати інформацію щодо прогулів депутатів. Режим доступу: <https://dt.ua/POLITICS/na-sayti-radipochali-publikuvati-informaciyu-schodo-proguliv-deputativ-188478.html>.
43. Никифорак М. Правові засади Буковинської національної згади 1910 р.// Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2004. - Вип. 39. с. 138–144.
44. Парламентські вибори 26 жовтня очима українських експертів. Режим доступу: <http://www.nbuviap.gov.ua/index>.
45. Пашко Л. А. Сучасна політична еліта. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. С. 123–140.
46. Погорєлова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв'язків. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Т. 65. С. 31–37.
47. Про внесення змін до Конституції України. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 2, ст.44.
48. Про затвердження Стратегії електронного парламентаризму на 2018-2020 роки: Розпорядж. Голови Верхов. Ради України від 05.07.2018 р.№ 278. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/18-pr#Text>.
49. «Про правовий режим воєнного стану»: Закон України від 12 травня 2015. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
50. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ президента України від 07 листопада 2022 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757/2022#n2>.
51. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Постанова

Верховної Ради України від 17.03.2016. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19>.

52. Про статус народного депутата України: Закон України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.

53. Публічне управління в умовах інституційних змін: колективна монографія / за наук. ред. д-ра наук з держ. упр. Р. В. Войтович та П. В. Ворони. Київ, 2018. 475 с.

54. Рада сюрпризів. Сім найнесподіваніших підсумків парламентських виборів. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/rezultati-viboriv-u-parlament-2019-7-nayvazhlivishih-faktiv-pro-novu-verhovnu-radu-novini-ukrajini-50033810.html>.

55. Реалізація парламентської реформи (червень–серпень 2018 року). Режим доступу: <http://radaprogram.org/content/realizaciyaparlamentskoyi-reformy-cherven-serpen-2018-roku>.

56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text>.

57. Росенко М. І. Щодо питань становлення парламентаризму. Демократичне врядування. Науковий вісник ЛРІДУ НАДУ. Режим доступу: <http://lviv.academi.com/visnik3/index.html>

58. Спіноза Б. Богословсько-політичний трактат / пер. з лат. В. Литвинова; вст. слово В. Литвинова. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 237 с.

59. Сулова І., Флурі Ф., Бадрак В. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи: підручник. Женева – Київ : Мова-Сервіс, 2017. 56 с.

60. Стецюк Н. «Вересневі пропозиції» глави держави щодо внесення змін до Конституції України (між конституційним обов'язком і політичною доцільністю). Державотворення та право творення в контексті євроінтеграції: матеріали доповідей, диспутів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського

круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.) / Забзалюк Д.Є. (відповідальний за випуск), Яремчук В.Д. (укладач) / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2019. С. 238-242.

61. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

62. Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 564 с.

63. Україна 2018-2019: обережний оптимізм напередодні виборів (аналітичні оцінки). Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Pidsumky_2018.pdf.

64. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута. 2-ге вид. Київ: Наш формат, 2019. 524 с.

65. Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монографія. Київ: Ліра-К, 2020. 138 с.

66. ЦВК офіційно оголосила результати 1-го туру президентських виборів. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cvk-oficijno-ogolosyla-rezultaty-1-turu-prezydentskykh-vyboriv/29866247.html>.

67. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади розвитку українського парламентаризму. Право України. 1998. № 1. С. 17.

68. Шаповал В. М. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні: навч. посіб. Київ: УАДУ, 2000. 280 с.

69. Як звітують народні депутати. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/jak-zvitujut-narodni-deputati-730103.html>.

70. André Thieme: Der Föderalismusbegriff im Wandel der Zeiten – eine Annäherung. In: Michael Richter, Thomas Schaarschmidt, Mike Schmeitzner (Hrsg.): Länder, Gaue und Bezirke. Mitteldeutschland im 20. Jahrhundert. Erste Auflage. Mitteldeutscher Verlag, Dresden 2007, S. 16 f.

71. Arthur Benz, Der moderne Staat. Grundlagen der politologischen Analyse, Oldenbourg, München 2001, S. 107.

72. CDL-AD(2015) 013-e Opinion on draft constitutional amendments on the immunity of Members of Parliament and judges of Ukraine, adopted by the

Venice Commission at its 103rd plenary session (Venice, 19-20 June 2015) / Venice Commission. Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)013-e)

73. Democracy Index 2015. Democracy in an age of anxiety. Режим доступу: <https://www.yabiladi.com/img/content/EIU-DemocracyIndex-2015.pdf>.

74. Deutschland. Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/Deutschland>

75. Economist intelligence unit: индекс демократії країн світу 2012 року. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

76. Föderalismus. Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/F%C3%B6deralismus>

77. Jürg Marcel Tiefenthal: «Vielfalt in der Einheit» am Ende? Aktuelle Herausforderungen des schweizerischen Föderalismus. EIZ, Zürich 2021.

78. Peter Josika: Ein Europa der Regionen – Was die Schweiz kann, kann auch Europa (Memento vom 6. November 2014 im Internet Archive), IL-Verlag, Basel 2014, ISBN 978-3-906240-10-7.

79. Report on the scope and lifting of parliamentary immunities adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session (Venice, 21-22 March 2014) / Venice Commission. Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)011-e)

80. Thomas Bernauer: Einführung in die Politikwissenschaft. 4., durchgesehene Auflage. Baden-Baden 2018, ISBN 978-3-8487-4872-3.

81. Schweiz. Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/Schweiz>

82. Wyrsch-Ineichen, Paul: Die Schwyzer Truppen im Büsinger-Handel 1849 von 1985 in Mitteilungen des historischen Vereins des Kantons Schwyz, doi:10.5169/seals-165537#99.